

מגבלות השימוש בכוחות המילואים:

לקחי מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים חשפה את כל חולשותיו המבניות של מערך המילואים הצה"לי - החל מהקושי של הדרג המדיני לקבל החלטות לגייסו וכלה בקשיים העצומים להפעילו בתנאים של הפתעה, שאין כל ודאות שלא יחזרו על עצמם

פרופ' סטיוארט א' כהן

הגורמים, אשר הביאו למהפך בהתפתחות המלחמה, הכולט ביותר היה לחימת הגבורה של אנשי המילואים. החיילים-אזרחים של ישראל, אשר נלקחו מבתיהם ומבתי-הכנסת בפתאומיות אכזרית והוטלו לקרב כמעט ללא התרעה, עמדו בכל הציפיות, וביצועיהם בשטח הם שמנעו השפלה צבאית של ישראל.² נוסף על תחושת הגאווה הלאומית שהעניקו חיילי המילואים, הביאו הישגיהם במלחמת יום הכיפורים גם לתוצאות יותר מוחשיות: רמת התפקוד של כוחות המילואים נתפסה כהוכחה למבנה הכוח הנכון של צה"ל בכללו. בעוד שעל מישורים אחרים של החשיבה האסטרטגית הישראלית נמתחה ביקורת בעקבות המלחמה,³ לא חל כל שינוי בהיצמדותו של צה"ל למסגרות המסורתיות של השיירות הצבאי. להפך, אחד הלקחים אשר הפיקוד העליון של צה"ל הפיק מאירועי אוקטובר 1973 היה הצורך לחזק את מבנה הכוח הקיים, כולל תגבור מרכיב המילואים

חקר הצד הישראלי של מלחמת יום הכיפורים מתמקד בשני היבטים של אותה פרשה: האחד, מקבץ הנסיבות אשר גרמו לפרוץ המלחמה בתנאי הפתעה, והאחר, תולדות המבצעים אשר עתידים היו להפוך את מגמת המלחמה לטובת ישראל - תחילה בחזית רמת-הגולן ובהמשך גם בחזית סיני.

ההיבט הראשון עדיין מעורר ויכוחים סוערים. המחלוקת בסוגיית האחריות לכישלון בחיזוי המלחמה בעינה עומדת: האם היא מוטלת בעיקר על מפקדי הצבא בישראל, או שמא היא רובצת על הדרג המדיני?¹ הדיון בהיבט השני - ניתוחי הקרבות אשר התחוללו בהמשך - מאופיין במין הסכמה כללית: החוקרים תמימי דעים, כי מתוך כלל

פרופ' לסדעי המדינה: מתמחה במסורת הפוליטית היהודית וביחסים בין תרבות וצבאותיהן בעולם המערבי

אף מעבר לממדים הקיימים. לכן במהלך השנים 1974 ו-1975 עברו מאגרי הגיוס עדכון יסודי: קבוצות מיון רבות, שהיו בעבר פטורות משירות מילואים, הוחזרו לשירות, והוחמרו התקנות ביחס לשחרור משירות.⁴

בנסיבות האלה הפכה הדרישה המסורתית לשמירה על מצבת המילואים לנכס צאן ברזל, וכך היא נשארה עד היום. למרות השינויים הרבים, שחלו בסביבה האסטרטגית של ישראל ברבע המאה שחלפה מאז מלחמת יום הכיפורים,⁵ ולמרות המהפכה הארגונית העוברת כעת על צה"ל בכללותו,⁶ הרי שההישענות על כוחות המילואים ממשיכה להיות דומיננטית בחשיבה הצבאית של ישראל. עדיין רווחת הדעה, בעיקר על סמך הלקחים כביכול של מלחמת יום הכיפורים, כי גם במלחמה עתידית תיפול עיקר מעמסת הלחימה על עוצבות המילואים של צה"ל. עוד בשנת 1996 טען אלוף (מיל') ישראל טל כי "צבא המילואים נמנה עם היצירות הקולקטיביות הלאומיות החשובות של העם בישראל".⁷

אין מטרת המאמר הנוכחי לשפוט את נכונותה של דעה זאת. כוונתו היא לבחון מחדש עד כמה היא נתמכת על-ידי מהלך המלחמה ב-1973. טענתי היא כי בסוגיית המילואים לקחי המלחמה ההיא אינם כה חד-משמעיים כפי שניתן לחשוב. אומנם לחיילי המילואים של צה"ל היה תפקיד חיוני בקביעת התוצאה הסופית בשדה הקרב, אולם יש לקחת בחשבון את האפשרות כי החלטתה של ישראל להסתמך במידה רבה על כוחות המילואים תרמה לא מעט לעצם היווצרות המצב, שבו נהיו מעשי הגבורה שלהם הכרחיים. המאמר הנוכחי יטען כי

אחת המסקנות העיקריות מאירועי 1973 היא מוטת המגבלות הנובעות מעצם טיפוחו של מבנה כוחות, שהוא מיליציוני במהותו. העובדה שישראל לא הכירה במגבלות האלה ולא שילבה אותן בתוך הדוקטרינה של צה"ל היא חלק מה"קונספציה" של 1973 לא פחות מסירובה להכיר באפשרות שמצרים וסוריה עלולות לפתוח במלחמה. בעוד שמרבית המחקרים על אודות ההפתעה

שנפלה על ישראל ביום הכיפורים מצביעים על מחדל מחשבת, שבוטל בעיקר ברמת התחזית המודיעינית,⁸ הרי כאן אצביע על כשל דומה ברמת התכנון.

בחלקו הראשון של המאמר תוצג סקירה העומדת על מקומם של כוחות המילואים בחשיבה הצבאית הישראלית לפני מלחמת יום הכיפורים. חלקו השני של המאמר עוסק בתפקוד כוחות המילואים נוכח האתגר שהציבה המלחמה. לבסוף יובאו מספר מסקנות אפשריות מניתוח המקרה שלפנינו.

ככל הידוע לי, אין בנמצא מחקר גלוי המנתח את גיוס המילואים ב-6 באוקטובר 1973. לכן אסתמך להלן - באופן חלקי - על זיכרונות ועל דיווחים ממקור שני, אשר רבים מהם מתמקדים דווקא בהיבטים אחרים של מלחמת יום הכיפורים. אולם המקור העיקרי הוא הגרסה הסופית של דו"ח ועדת אגרנט, אשר הושלם

אומנם ב-1975, אך נפתח לעיון הציבור הרחב רק כעבור 20 שנה (למעט השמטות ספורות).⁹ למרות המגבלות, דו"ח זה הינו הגרסה המלאה ביותר לגבי מה שאירע בישראל לפני מלחמת יום הכיפורים ובשלבם הראשונים של המלחמה עצמה. יתר-על-כן, אין תחליף נראה לעין לחומר הראשוני שמכיל הדו"ח, המבוסס בעיקר על ראיונות ועל תשאול של עדי מפתח. גם אם ייפתח כל ארכיון צה"ל לציבור ביום מן הימים, ספק אם החומר הנוסף, המצוי בו, יוכל לשפוך אור משמעותי יותר על האירועים - ולו רק בשל העובדה שבאווירת הבהלה, שאחזה בכל דרגי הפיקוד של צה"ל ב-6 באוקטובר, ספק אם נשמר תיעוד מסודר רב.

המילואים בתורת הביטחון של ישראל - 1949-1973
ההכרה בפער הדמוגרפי התמידי בין ישראל לבין אויביה הפוטנציאליים הייתה תמיד אחד הפרמטרים הבסיסיים של הסביבה האופרטיבית שבה פעל צה"ל. (שני האחרים הם העדר "עומק אסטרטגי" וחוסר השוויון באמצעים חומריים). אומנם המדינה זכתה מדי פעם ליהנות מתוספות למאגר כוח האדם המקומי בעטיים של גלי עלייה - כפי שקרה בשנות ה-50, כאשר הגיעו יהודים רבים מארצות ערב וממזרח אירופה, ושוב בתחילת שנות ה-90, עם עלייתם של יהודים מאתיופיה ומחבר המדינות - אך למרות תועלתן של תוספות אלה, הן היו רק בבחינת סיוע מועט. אף שבישראל קיים שיעור השתתפות גבוה בצבא, היא מעולם לא הצליחה להעמיד צבא המקביל בהיקפו לצבאות של שכנותיה הקרובות, שלא לדבר על צבאותיהן של המדינות הערביות והמוסלמיות המרוחקות יותר.

מאז 1949 נקט צה"ל שתי דרכים להתמודדות עם הדילמות האסטרטגיות הנובעות מנחיתותו המספרית הקבועה. ראשית, אוזנה הנחיתות הכמותית על-ידי טיפוח העליונות האיכותית - בעיקר באמצעות ניצול מרבי של היתרון הטמון ברמה הגבוהה, יחסית, של החינוך בישראל ושל ההכשרה הצבאית. שנית, במטרה לנצל באופן מרבי את משאביו תמיד התייחס צה"ל לאנשי המילואים כאל מרכיב אינטגרלי - ולעיתים אף חיוני - בסדר כוחותיו. הפיקוד העליון מעולם לא ראה באנשי המילואים - לא בתיאוריה ולא במעשה - כוחות "יער", המיועדים לביצוע משימות משניות בלבד. חיילי המילואים של ישראל נתפסו תמיד כחיילים קרביים מן השורה הראשונה - המרכיב הגדול ביותר והחשוב ביותר בסד"כ הצה"לי. כך התבטא בסוגיה זו דוד בן-גוריון, שהיה אחראי יותר מכל אחד אחר להקמתו של צה"ל ולהגדרת דוקטרינות הביטחון הראשונות של ישראל:

"ביטחוננו בנוי קודם כול ובעיקר על חיל המילואים... על עם לוחם, על עתודות שיגויסו במהירות בשעת הצורך".¹⁰

"אני מאמין" זה מסביר מדוע כבר מראשית ימיו של צה"ל

חיילי המילואים של ישראל נתפסו תמיד כחיילים קרביים מן השורה הראשונה - המרכיב הגדול ביותר והחשוב ביותר בסד"כ הצה"לי

לפניה. תקופת ההמתנה נמשכה מה-15 במאי 1967, עת נכנסו כוחות מצריים גדולים לראשונה לתוך חצי האי סיני, ועד ה-5 ביוני, כאשר צה"ל הגיב והלם. אומנם תקופה זו התאפיינה בלחץ נפשי, אך מנקודת מבט מבצעית היו שלושת השבועות הללו נכס עצום, שכן הם איפשרו לצה"ל לתקן את הפגמים שהתגלו במערכת גיוס המילואאים לאחר הגיוסים הראשונים.¹⁵ ב-1973 היה המצב שונה בתכלית, שכן הרוב הגדול של חיילי המילואאים קיבל צו התייצבות רק לאחר שהלחימה כבר החלה, ולכן לא היה זמן לתקן שיבושים במערכת הגיוס.

למעשה נראה כי ההתלהבות ההתחלתית, שאיפיינה ניתוחים של מבנה מערכת המילואאים לאחר מלחמת ששת הימים, הייתה לא במקומה. ניתוחים אלה בוודאי לא הצדיקו את המסקנה כי הצעדים אשר ננקטו בעבר נשארו מתכוון להצלחה גם בעתיד. ההפך הוא הנכון. מבחינות מסוימות עצם הניצחון הצבאי בשנת 1967 הצריך הכנסת שינויים במבנים ובמסגרות אשר סייעו קודם לכן להשגתו. ישראל עמדה אז מול מצב גיאופוליטי חדש לחלוטין, והיה אפשר לצפות שהאחראים לביטחונה ישנו את הדוקטרינות ואת אפשרויות מרחב הפעולה על מנת להתמודד עם אתגרים חדשים.¹⁶ בוודאי שהיה זה נכון ביחס לכוחות המילואאים. בתחום זה הוכתב צורך בחשיבה מחודשת על-ידי העובדה שעצם ההישגים הטריטוריאליים של צה"ל ב-1967 עירערו חלק מהיסודות שעליהם הושתתה בעבר האמונה במבנה של מערכת המילואאים. בשלושה תחומים חלו שינויים: בתחום החברתי, הפוליטי והמבצעי.

השינוי בסביבה החברתית הנוגעת לכוחות המילואאים בין 1967 ל-1973 היה הנרחב ביותר, אך גם הקל ביותר להבחנה. בשל תחושת הזלזול ביכולת הצבאית הערבית, שהשתררה לאחר מלחמת ששת הימים בצה"ל ובחברה הישראלית בכלל, לא היה ברור אם אכן ימשיכו חיילי המילואאים להשקיע אותם המאמצים כמקודם לשם שמירת הרמה הדרושה לקיוזו העליונות המספרית הערבית. ראוי לציין כי חיילי מילואאים קרביים אכן הפגינו

שולבו יחידות המילואאים באופן מלא במבנה הפיקודי של הצבא ובעוצבותיו. אנשי המילואאים אומנו (ברמת הפלוגה ומעלה) לפעול לצידם של הכוחות הסדירים, והשתתפותם בקרב נחשבה לחיונית לשם השגת ניצחון בזמן מלחמה בהיקף גדול במשימות שבאופן מסורתי הוגדרו כ"ביטחון בסיסי".¹¹ הכוחות הסדירים של צה"ל אמורים רק לבלום ולהשהות את התקפת האויב. השגת היעד של העברת הלחימה לשטחו של האויב והכרעתו בסדרה של התקפות עמוקות, מהירות, (אם אפשר גם מקדימות) אינה נתפסת כאפשרית ללא הטלתם של חיילי המילואאים למערכה.¹²

מלחמת ששת הימים נתפסה בזמנה כהוכחה לנכונותה של תורת הגיוס וההפעלה של אנשי המילואאים (וכן לנכונותו של כמעט כל היבט אחר בדוקטרינה הצבאית-אסטרטגית המקורית של ישראל). בתוך אווירת האופוריה של הניצחון לא הוקדשה תשומת לב מרובה לחסרונות האפשריים שבמבנה הכוח של צה"ל.¹³ במקום זאת - ואולי באופן בלתי נמנע - נעשה ההפך: תשומת הלב מוקדה ביתרונות השיטה. היתרון הראשון היה, כמובן, רמת המסירות הגבוהה והכשרון הטקטי שהפגינו חיילי המילואאים בכל המערכות של מלחמת ששת הימים. אך בדיעבד נוספה עוד סדרה של יתרונות ארגוניים ולוגיסטיים. שיטת גיוס המילואאים של צה"ל, שתורגלה רבות בעבר, פעלה ככל הנראה באופן יעיל ואיפשרה לפיקוד העליון לפרוס כמות מרבית של כוח אדם ושל אמל"ח בזירות הנכונות ולהטילם לקרב בזמן המתאים.¹⁴ בקיצור, ניצחנו של צה"ל ב-1967 נתפס כניצחון השיטה ולא רק כניצחונו של כוח הרצון. ניתן אף לומר כי נדמה היה שמערכת המילואאים תרמה לניצחון לא פחות משתרמו לו מי שהיו אחראים להפעלתה.

גישה זו הייתה מאז ומתמיד מטעה. אחרי ככלות הכול, מלחמת ששת הימים פרצה בנסיבות מאוד מיוחדות, שהרלוונטיות ביותר מביניהן (במיוחד כאשר האירועים מושווים למלחמת יום הכיפורים) היא עובדת קיומה של "תקופת המתנה" ממושכת

במקום לנקוט צעדים שהיו יכולים להעניק לכוחות המילואים של ישראל זמן נוסף, שהיה דרוש להם לאחר מלחמת ששת הימים, נראה כי המטה הכללי בשנים 1967-1973 בחר באופציה אחרת לגמרי: הוא העדיף לסמוך על אמ"ן שייתן התרעה מספקת על כל התקפה צפויה

הצורך למצוא את הזמן הנוסף שנדרש לשם מיצוי מלוא משקלו של כוח המילואים בשדה הקרב הפך באותן נסיבות לשאלת מפתח אופרטיבית. על-פי דיווח רטרוספקטיבי אחד, עמד צורך זה בלב ליבו של התכנון לשעת חירום, שביצע המטה הכללי לאחר 1967.²² פתרון אפשרי אחד היה למקם מספר גדול של ימ"חים בקרבת הקווים הקדמיים, ובכך לקצץ את המרחקים שהיה על חיילי המילואים לעבור באמצעות כלי-רכב איטיים, יחסית. פתרון אחר היה לחזק את הביצורים לאורך הגבולות החדשים, ובכך לשפר את יכולתם כאמצעי לבליתם התקפה של האויב.

שני הרעיונות האלה נידונו בהרחבה, אך בפועל נעשה מעט מאוד כדי ליישם לפני פרוץ המלחמה באוקטובר 1973. מספר צעדים לשיפור המצב ננקטו בצפון – הן על-ידי בניית ימ"חים חדשים בגליל המזרחי, שהיו קרובים יותר לרמת-הגולן מאשר הבסיסים הישנים באיזור חיפה, והן על-ידי זריעת שדות מוקשים לאורך תעלת הנייט ברמת-הגולן עצמה. בסיני, לעומת זאת, לא נעשה דבר דומה. אפילו חלה נסיגה מסוימת: פיקוד הדרום הזניח את תחזוקת המעוזים והתעוזים של קו בר-לב, שהוקמו בשנים 1970-1968. באוקטובר 1973 כבר היו מוצבים רבים בלתי מאוישים בכוונה תחילה. מבין המוצבים הנותרים היו אחדים שבקושי היו כשירים לתפקד כמוצבי תצפית. כאמצעי בלימה הם היו חסרי תועלת לחלוטין.²³

במקום לנקוט צעדים שהיו יכולים להעניק לכוחות המילואים של ישראל זמן נוסף, שהיה דרוש להם לאחר מלחמת ששת

מוטיבציה גבוהה במהלך מלחמת ההתשה בשנים 1968-1970, אך המצב לא היה בהכרח זהה אצל חיילי העורף. כפי שנראה להלן, עד 1973 חלה הידרדרות מדהימה ברמת התחזוקה במספר ימ"חים של צה"ל – דבר שיכול להיות מוסבר רק על-ידי מידה גדושה ומפורזת של ביטחון עצמי.

יתר על כן, חל גם שינוי בתנאים הפוליטיים שהשפיעו על האפשרות לגייס את כוחות המילואים. לאחר שהתאוששו מהלם הניצחון, הדגישו מנהיגיה של ישראל חזור והדגש כי הקווים שעליהם ישב צה"ל בעקבות המלחמה הם "הטובים ביותר" שישראל יכלה לקוות לתפוס, מאחר שהם העניקו לה את העומק האסטרטגי, שהעדרו היה בעבר אחת מנקודות התורפה העיקריות של ישראל. אך אי-אפשר היה לטעון כי ביטחון המדינה מעולם לא היה טוב יותר, ובו בזמן להמשיך בגיוסי "חירום" באותה תדירות כמו בתקופה שבה היו הגבולות קרובים הרבה יותר למרכזי האוכלוסין של ישראל.¹⁷ על רקע זה מוסברת הביקורת הרבה שהטיחו חברי הדרג המדיני הבכיר ברמטכ"ל דוד אלעזר באפריל ובמאי 1973, כאשר הוא הודיע שצפויה מלחמה קרובה ודרש לנקוט צעדי מנע מוגבלים.¹⁸ יש הסבורים כי מאותה סיבה – נוסף על העובדה שהבחירות לכנסת השמינית היו אמורות להתקיים מספר שבועות מאוחר יותר – התנגד משה דיין לדרישתו של רב-אלוף אלעזר לגיוס מילואים נרחב בבוקר ה-6 באוקטובר 1973.¹⁹

אולם התנאים החשובים ביותר שהשתנו ביחס לכוחות המילואים בעקבות מלחמת ששת הימים היו בתחום המבצעי הצר. בעיקר מדובר היה בשינוי בגורם הזמן. לפני 1967 הבטיחו המרחקים הקצרים בין הגבול לבין בסיסי צה"ל הקדמיים שכוחות המילואים – לאחר גיוסם – יוכלו להגיע לזירת הלחימה כמעט מייד. לכן גם כאשר התרחשה תנועה פתאומית של כוחות אויב, הרי שהקרבה הגיאוגרפית של הבסיסים ושל המחסנים לקו החזית איפשרה להקים כוח "חיץ" של אנשי מילואים במהירות סבירה. כך קרה, למשל, בפברואר 1960, כאשר צה"ל גייס מספר מוגבל של אנשי מילואים (מבצע "רותם") בתגובה לריכוז בלתי צפוי של כוחות מצריים בסיני.²⁰ אולם אחרי 1967 לא היה כל ביטחון שתתאפשר תגובה מהסוג הזה. אדרבא, נראה היה כי צה"ל הפך חשוף להפתעות יותר מאשר אי פעם בתולדותיו. כיבושיה של ישראל במלחמת ששת הימים היו כה נרחבים, עד כי המרחקים מהבסיסים הקדמיים אל כל קווי החזית גדלו מאוד. במקרה של החזית הרגישה ביותר, הדרומית, התארכו הקווים פי שלושה. לכן גם גדלו זמני הנסיעה הדרושים לכוחות המילואים. כפי שדוד אלעזר עצמו הסביר למטה הכללי ב-8 במאי 1973:

"יש פרובלמטיקה אחרת והיא, מהו משך ההכנות שאנחנו צריכים כדי להיות מוכנים למלחמה... אנחנו צריכים סדר גודל של איקס שעות... בשביל לפרוס בניחותא את כל המערך... כל הארגומנטציה... באה להדגיש דבר אחד: ריכוז הכוחות [הידוע בעגה של צה"ל כשעת ה"קוף"] צריך להתחיל לפני פתיחה באש [שעת ה"שיקוף"]".²¹

הישגים קרקעיים – גם התחלתיים – שמהם הוא עלול להפיק הון מדיני בהמשך. במקום זאת נדרשו הכוחות הישראליים לעבור למתקפה במהירות האפשרית ולהעביר את הלחימה – עם כל הכוח העומד לרשותם (דהיינו כולל כוחות המילואים) – אל שטחו של האויב. בתדרוך הרמטכ"ל, שניתן בסיומה של ישיבת תכנון ב-2 במאי 1973 נאמר:

"אני רוצה שאנחנו כולנו נחיה את זה בהכרה מלאה, שהבעיה שלנו, אם תפרוץ מלחמה, זה מהר מאוד לתקוף ומייד להשיג הישגים גדולים ומשמעותיים. זה הייעוד. אני לא רואה בעיני רוחי שום מזמוז של מלחמה נמשכת ומתפתחת והתשה וכו', ואני בהחלט רואה, גם מבחינת הצורך בהחלטות מוקדמות... ובכוננות שלנו, מייד לבצע את המתקפה"³⁰.

"חתול מדבר" ו"זאב ערבות" היו כינויי הקוד הראשוניים, שניתנו לתוכניות מרחיקות הלכת ביותר, שתיארו את המתקפות שאמורות היו, בדרום ובצפון בהתאמה, להוות את שיא המבצעים הצה"ליים במלחמה עתידית.³¹ לפי התכנונים האלה אמורה הייתה להתבצע פריסה מסיבית של כוחות שריון צה"ליים – מופעלים בעיקר על-ידי אנשי מילואים – הרחק בתוך עומק שטחו של האויב. אולם לפי רוב התסריטים, התקפות עמוקות מסוג זה יכולות היו לצאת אל הפועל רק בשלב מתקדם של המערכה. בהנחה שהמלחמה תפרוץ בעקבות התקפה מצרית ו/או סורית ולא ישראלית, נאלץ צה"ל להכין גם הנחיות המכוונות לבלום את ההתקפה הראשונית של האויב. השגת מטרה אחרונה זאת הייתה יוצרת את התנאים לביצוע מתקפות כגון "חתול מדבר" ו/או "זאב ערבות".³²

קיימים היו שני מקבצים של תוכניות למקרה של התקפה ערבית. א. המקבץ הראשון, אשר נכלל בתוכניות "שובך יונים" לחזית הדרום ו"גיר" לצפון, היה בעל היקף מצומצם. תוכניות אלה, אשר נולדו הרבה לפני 1973 ונוסחו מחדש ואושרו שוב על-ידי המטה הכללי בדצמבר 1972, כללו, למעשה, לא יותר מאשר פעולות בלימה. עם קבלת התרעה על התקפת אויב צפויה, היה על הפיקודים להעביר את כוחות השריון והחי"ר, המוצבים כבר בחזית, אל אתרים מוגדרים מראש ולקדם עוצבות נוספות – בעיקר של חיילי חובה – לעבר החזית. היערכות זו חייבת הייתה להסתיים בתוך 72 שעות מרגע שהתקבלה ההתרעה הראשונה.³³ ב. תוכנית "סלעי" הייתה בעלת היקף הרבה יותר נרחב. לפיה אמור היה צה"ל להגיב על התרעות בדבר התקפה קרובה בהעברה מסיבית וממושכת יותר של כוחות לשתי החזיתות – תהליך שאמור היה לכלול את גיוסו ואת פריסתו של עיקר כוח המילואים, ואשר עשוי היה להימשך בין חמישה לשבעה ימים. במהלך פרק זמן זה אמורה הייתה להיבלם מתקפת האויב (באמצעות עוצבות "שובך יונים" ו"גיר"), ולאחר מכן צריכה הייתה להיפתח האופציה לכוחות, שרוכזו על-פי תוכנית "סלעי", לפעול באופן התקפי מובהק

הימים, נראה כי המטה הכללי בשנים 1967-1973 בחר באופציה אחרת לגמרי: הוא העדיף לסמוך על אמ"ן שייתן התרעה מספקת על כל התקפה צפויה.²⁴ מכיוון שההנחה המקובלת הייתה כי תינתן התרעה כזאת, הרי שממילא סברו שלכוחות המילואים יהיה זמן בשפע להתגייס, להצטייד ולהיערך. באווירה ששררה אז – של ביטחון כמעט מיסטי ביכולתו של אמ"ן לקלוט ולפרש נכונה אותות אזהרה – סברו רוב הקצינים הבכירים בצה"ל כי התרעה של שבוע היא "סבירה" ושל חמישה או שישה ימים היא "מציאותית". התרעה של 48 שעות נחשבה למינימום שבמינימום.²⁵ פחות מזה נחשב ל"קטסטרופה", ובמקרה כזה (על-פי סגן הרמטכ"ל) "אין מה לעשות תוכנית".²⁶ כפי שניסה הרמטכ"ל הנבון להסביר מאוחר יותר לחבריה המופתעים של ועדת אגרנט: "אנו באמת לא תיכננו אף פעם יקי (יום קריאת המילואים) זהה ל-ישי... ושלא תהיה לנו התרעה... כך שההנחה הזו, שמוכרחה להיות איזושהי התרעה מוקדמת, הייתה לנו תמיד".²⁷

תחת פיקודו של רב-אלוף דוד אלעזר התבסס התכנון האופרטיבי של צה"ל למקרה של מלחמה על שתי קונספציות בסיסיות: האחת נגעה לאופי הלחימה והאחרת למיקומה. באשר לאופי הלחימה, הייתה הסכמה כללית כי המלחמה הבאה – בניגוד למלחמת ההתשה, אך בהתאם לסגנון המבצעי שנקט צה"ל בכל המערכות הקודמות האחרות – תהיה חייבת להסתיים בניצחון צבאי מכריע.²⁸ איראפשר היה להשיג ניצחון מכריע כזה על ידי מתן אפשרות לצבאות ערב לחדור לתוך שטח המוחזק על-ידי ישראל ואחר-כך ללכוד אותם בצבת משוריינת ענקית, שממנה לא תהיה אפשרות להימלט. אומנם אפשרות זאת נראתה כה מושכת, עד שדוד אלעזר פעם התרברב: "זה יהיה פרק נוסף לקלאוזוויץ",²⁹ אך היא נפסלה בטענה שאסור לאפשר לאויב

ראשית לחסל את שרידי ההתנגדות מאחורי הקווים הישראליים, ולאחר מכן להעביר את הלחימה אל שטח האויב, וכך להוציא אל הפועל את "חתול מדבר".

על-פי תיאור זה יוצא שתוכניות החירום של צה"ל למקרה של התקפת אויב היו מערכת בעלת שלושה רבדים משולבים,³⁴ שבה כל רובד יכול היה להיות מבוצע באופן עצמאי או כחלק מסדרה - הכול לפי התפתחות האירועים. הרבדים נבדלו זה מזה בהיקף הכוחות שכללו. מבחינה זו מאלפים במיוחד ההבדלים בין תוכנית "סלע" מחד ותוכניות "שובך יונים" ו"גיר" מאידך. תוכנית "סלע" נתפסה, בעיקרו של דבר, כהקדמה למתקפות הכוללות, כפי שנחזו ב"חתול מדבר" וב"זאב ערבות", ולכן היא כללה גיוס מלא של כל מצבת המילואים של צה"ל. התכנון היה,

למעשה, חזרה על התסריט שהתבצע בפועל במהלך שלושת השבועות של תקופת ההמתנה, שקדמה למלחמת ששת הימים. גם אז, כפי שכבר צוין, קדמו למבצעים ההתקפיים של צה"ל גיוס ופריסה של כוחות המילואים, שחיוניותם לביצוע אותן התקפות הוכרה מאז ומתמיד.

רמת הפעילות האופרטיבית, שנחזתה על-פי תוכניות "שובך יונים" ו"גיר", הייתה שונה לחלוטין. יישום התוכניות האלה כמעט שלא הצריך הפעלת כוחות מעבר למצבה הסדירה של צה"ל. מספר אנשי המילואים המגויסים אמור היה להיות מוגבל, ובמסגרת כוחות היבשה לכלול כמעט רק יחידות אחזקה וסיוע. במילים אחרות, בהתאם לתוכניות האלה אמור היה צה"ל לבלום את ההתקפה - או אף למונעה על-ידי הרתעה - באמצעות הכוחות הסדירים הקיימים. בתחילת הקיץ של 1973 ובאמצעו היו שתי תקופות של מתיחות צבאית. אז הפעיל דוד אלעזר - למרות הערכת אמין שהסבירות למלחמה היא "נמוכה מאוד" - את תוכנית "כחול לבן", שהייתה מעין וריאציה של "שובך יונים".

במאי 1973, עת הייתה המתיחות בשיאה, פרס צה"ל כמעט 200 טנקים ברמת-הגולן וקרוב ל-300 טנקים בסיני. מספר אנשי המילואים שגויסו לצורך זה היה זעום; הנטל נפל כמעט כולו על כתפי הצבא הסדיר. גם ההוצאה התקציבית על "כחול לבן" (60 מיליון הלירות המפורסמות, שהרמטכ"ל הוזרז שלא לבזבז שוב בתחילת אוקטובר) לא נבעה מגיוסים, אלא מהאצת ההשקעות בביצורים חדשים ובימ"חים קדמיים נוספים.³⁵ לענייננו חשובות יותר התכונות המשותפות למקבץ התוכניות מאשר ההבדלים ביניהן. למעשה התבססו כולן על לפחות ארבע הנחות משותפות עיקריות:

○ ההנחה הראשונה והמובנת מאליה ביותר הייתה שהפיקוד העליון של צה"ל יקבל התרעה מספקת על התקפה צפויה ויעביר התרעה זו הן אל הפיקודים המרחביים והן אל הדרג המדיני.³⁶

○ ההנחה השנייה הייתה כי הפיקודים המרחביים יפעילו מייד את רובד התוכניות הראשון ("שובך יונים"/"גיר"), וכי הדרג המדיני יאשר מייד - על-פי דרישת צה"ל - גיוס מילואים בהיקף הנדרש עבור השלב שלאחר מכן בתהליך

התכנון ("סלע").

○ ההנחה השלישית הייתה כי במקרה שהלחימה תחל לפני שיסתיים תהליך גיוס המילואים, יוכלו הכוחות הסדירים הקיימים - לאחר שנערכו בהתאם למתבקש על-פי "שובך יונים"/"גיר" - לבלום כל מתקפה של האויב בסיועו של חיל האוויר (ראו להלן).³⁷

○ כמו כן הייתה הנחה שכל שלבי הגיוס והפריסה יתבצעו באופן "חלק", עם שיבושים מזעריים בלבד.

כפי שיתברר בחלק הבא של המאמר, כל אחת מן ההנחות האלה הועמדה למבחן בימים שלפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים - והתברר כי כולן לקו בחסר.

חבריה, איפה ההתייחסות של פלוגה 3?

יישומה של התפיסה: (א) שלב ההתרעה

הן בדו"ח הביניים והן בדו"ח הסופי הדגישו חברי ועדת אגרנט את העדר ההתרעה המספקת כסיבה המרכזית לכך שגיוס המילואים לא נעשה בזמן. לדעת הוועדה, האחריות למחדל הזה, שביטל, למעשה, את תקפות ההנחה הראשונה מבין ההנחות שעליהן התבססו כל תכנוני צה"ל לפני מלחמת יום הכיפורים, רבצה על שני אנשים: הראשון הוא ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, שלא הבין כי מתקפת אויב ממשמשת ובאה (חברי הוועדה ייחסו טעות זאת לדבקותו ב"קונספציה" המקובלת באותם ימים, קרי שהערבים לא יתקפו, ולכן ניתן להתעלם בבטחה מן הסימנים המעידים על מוכנותם). האישיות השנייה שהוועדה האשימה ברשלנות הייתה הרמטכ"ל עצמו. הוועדה קבעה כי הרמטכ"ל - נוסף על מחדליו האחרים - לא פעל מתוך הזהירות המתחייבת מהמידע שהיה ברשותו, וכי לאור הפער המספרי הגדול בין צה"ל לבין יריביו בכוח היה עליו להגיב בצורה מחמירה בהרבה על כל רמז, דק ככל שיהיה, בדבר התקפה צפויה. בניסוח של הדו"ח:

"בנסיבות הקיימות היה עליו (על הרמטכ"ל) להמליץ על גיוס חלקי של המילואים עוד ב-1 באוקטובר, כאשר התחיל להתרגיל, ולכל המאוחר ביום 5 באוקטובר".³⁸

השאלה האם אכן היו אלעזר וזעירא אשמים במידה שקבעה הוועדה חורגת מתחום דיונו במאמר זה.³⁹ העובדה הרלוונטית מבחינתנו היא כי במהלך כל התקופה שהוזכרה בדו"ח הוועדה נעשה מעט מאוד לשם חיזוקו של מערך ההגנה הצה"לי.

ביוזמתו של אלוף פיקוד הצפון, יצחק חופי, ננקטו מספר צעדים כבר ב-26 בספטמבר לשם תגבור כוחות השריון ברמת-הגולן. ראוי גם לציין כי בימים שלאחר מכן הוציאה מחלקת המבצעים במטכ"ל שתי הנחיות ("אשור 1" ב-1 באוקטובר ו"אשור 2" ב-5 באוקטובר),

אשר הורו על שינויי היערכות מסוימים לאור המצב. יתר-על-כן, הרמטכ"ל הכריז ב-5 באוקטובר על כוננות עליונה ("כוננות ג") בצה"ל. אולם כל הצעדים האלה נועדו רק לאפשר את הפעלת השלבים הראשונים של "שובך יוניס"/"גיר", דהיינו הרובד הראשון מבין שלושת הרבדים האופרטיביים של צה"ל. לפיכך לא כללו צעדים אלה גיוס מילואים. להפך, מספר אנשי מילואים שוחררו באותו שבוע. כך, למשל, החיילים שאיישו את המוצבים על תעלת סואץ המשיכו את סבבי היציאות שלהם, ואפילו בצפון (שם היו קציני המטה כנראה רגישים יותר לאפשרות של התפתחויות מסוכנות) רוב חטיבת המילואים, שזומנה לתרגיל גיוס שגרתי ומתוכנן, שהחל ב-20 בספטמבר, שוחרר למחרת, ורק גדוד אחד נותר מאחור.⁴⁰

בוודאי שאין להטיל ספק בחשיבות הפסיכולוגית של העובדה כי גם בשחר ה-6 באוקטובר עדיין לא היה הפיקוד העליון של צה"ל מודע לכך שמתקפה מצרית-סורית עתידה הייתה להתרחש באותו יום (וגם לאחר שהתקבל אישור על כך, טעו ההתרעות לגבי עיתוי ההתקפה בארבע שעות).⁴¹ ההפתעה הייתה כה מוחלטת, שהשפעתה ההרסנית הורגשה בכל דרגי הפיקוד. אך למרות זאת, ספק אם העדר ההתרעה היה באמת בעל חשיבות אופרטיבית כה רבה, כפי שטענה ועדת אגרנט. נראה שבנקודה זו סובלת פרשנות הוועדה מהטיה גדולה במיוחד. הוועדה התמקדה במה - שלדעתה - צריך היה הרמטכ"ל לעשות, ולא הקדישה תשומת לב מספקת למה שהוא היה מסוגל לעשותם, בהתחשב במגבלות שנבעו ממבנה כוחות המילואים של צה"ל. מהתבוננות מחודשת בראיות עולה כי האחריות למחדליו של הרמטכ"ל בשבוע שלפני ה-5 באוקטובר אינה מוטלת רק על הפרשנות המוטעית שהעניק אמ"ן לסימנים המתריעים שקיבל, וגם לא רק על הימנעות הרמטכ"ל מבדיקת המקורות בעצמו. תשומת לב חייבת להינתן גם לכך שהוא כנראה לא היה מודע כלל למגבלות על חופש התמרון המבצעי, שממנו סבל כתוצאה מתפיסתו שלו את כוחות המילואים ואת הפעלתם.

גם אילו היה רב-אלוף אלעזר מקבל התרעה מספקת על התקפה קרובה ובלתי נמנעת, אין כל סיבה לחשוב שהיה משתמש במידע זה ומתגבר את מערכי ההגנה של צה"ל בחיילי מילואים. הרי ראינו לעיל, כי אף לא אחת מתוכניות צה"ל לפני המלחמה כללה גיוס מילואים לשם הגנה. גיוס המילואים נתפס רק כצעד הכרחי לפני התקפה. זו בדיוק ההנחה שעמדה ביסוד תוכניות "שובך יוניס"/"גיר", ולכן זו בדיוק הסיבה שתוכניות הגיוס לא הופעלו במהלך מבצע "כחול-לבן" במאי 1973.

מבחינה זו לא השתנה דבר מאז ועד ספטמבר-אוקטובר 1973. גם אז לא העניקה שום תוכנית תפקיד הגנתי למילואים.⁴² כוחות המילואים נועדו -לאחר גיוסם - לספק את העוצמה הדרושה למתקפות הגדולות, שבהן ראה אלעזר את המפתח לניצחון. מההסבר שנותן דו"ח ועדת אגרנט להצלחות ההתחלתיות של הסורים ושל המצרים נעדרת עובדה זו כמעט לחלוטין, אך מספר שנים מאוחר יותר היא הודגשה היטב על-ידי אחד המומחים הצבאיים ששירת בצוות של הוועדה עצמה:

"אם מנסים לשחזר את הלך המחשבה בצה"ל בשנים שלפני 1973, נראה כי גם אם היו מגייסים את המילואים מראש, לא היו מכניסים אותם למערך ההגנה, אלא שומרים אותם לשלב המעבר למתקפה. באותן שנים אפילו כוחות סדירים שיועדו להגנה חולצו לעיתים מתוך מערך ההגנה, כדי שאפשר יהיה לשומרם להתקפה. כך, לדוגמה, קו ההגנה הקדמי בסיני, שתוכנן מלכתחילה להתחלק לשלוש גזרות חטיבתיות, חולק בפועל ערב המלחמה רק לשתי גזרות, כנראה כדי לאפשר לחטיבה השלישית להשתלב בהתקפה".⁴³

יישומה של התפיסה: (ב) שלב ההפרעה

ממדי המגבלות, שהוטלו על חופש התמרון האסטרטגי של צה"ל בשל הדוקטרינה שלו באשר לפריסת כוחות המילואים, התגלו במלוא חומרתם בשעות המוקדמות של ה-6 באוקטובר. אירועי אותו בוקר גם חשפו את השיאה שהייתה טמונה בהנחה השנייה שנזכרה לעיל, דהיינו שהדרג המדיני יאשר באופן אוטומטי כל המלצה של הרמטכ"ל, הקשורה לגיוס כוחות המילואים ולפריסתם. גיוס המילואים היה תמיד נושא רגיש במיוחד ביחסים שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי בישראל. הסיבה לכך נעוצה רק בחלקה בחשיבות שייחסה תורת הביטחון הלאומית (כפי שראינו לעיל) באופן מסורתי למרכיב המילואים כמקור החשוב של יכולת "ההתפרצות" הצבאית של צה"ל. השפעה עמוקה יותר הייתה להכרה שלגיוס עלולות להיות השלכות פוליטיות מרחיקות לכת, שהרי לאחר שיוגיסו, אי-אפשר יהיה להשאיר את חיילי המילואים בשטח ללא הגבלת זמן. שיקולים תקציביים היו עד מהרה חוברים ללחצים חברתיים והיו עשויים ליצור מצב שבו היה הכרח או לשלוח את החיילים הביתה או להטילם לקרב

יועציה הצבאיים הבכירים, דיין ואלעזר, כבר סיכמו קודם לכן. אך מה היא אמורה הייתה לעשות אילו הרמטכ"ל ושר הביטחון היו חלוקים בדעותיהם? האם במקרה כזה הייתה ראש-הממשלה אמורה לתפקד כערכאת ערעור אחרונה? או שמא היה עליה במקרה כזה להתייעץ עם הממשלה כגולה? שאלות כגון אלה לא נידונו כלל, כנראה בשל ההנחה כי ביחס לסוגיה כה חשובה לביטחונה של המדינה כמו גיוס המילואים, אין זה סביר שיתגלעו חילוקי דעות בין הרמטכ"ל לשר הביטחון.

בנסיבות אחרות הייתה הנחה זו בוודאי מוצדקת. אף-על-פי שבין משה דיין לדוד אלעזר מעולם לא שררו יחסים אישיים

במהירות. אומנם להלכה גם האפשרות הראשונה מבין השתיים ניתנה לביצוע, אולם למעשה החשש משולי הביטחון הצרים של המדינה הפכה את האפשרות השנייה לסבירה הרבה יותר. ניתן אפילו לומר כי הלחץ על מעצבי המדיניות בישראל לעבור מגיוס לפעולה עלול היה להפוך למכריע.⁴⁶

רקע זה מסביר מדוע החלטות בנוגע לגיוס המילואים של צה"ל מעולם לא התקבלו בפזיזות. הן המרכיב הצבאי של הממסד הביטחוני והן המרכיב האזרחי הבינו תמיד שפעולה כזאת עלולה לצמצם - ולא להגדיל - את קשת האופציות האסטרטגיות העומדות לרשותם.⁴⁵ גם אם גיוס כללי לא נתפס כהכרזת מלחמה

(כפי שטוענים כי קרה באירופה ב-1914),⁴⁶

הרי שבוודאי הוא הגדיל באופן משמעותי את הסיכויים לפרוץ מעשי איבה. לכן היה צורך לבקר ולווסת בקפדנות את התהליך כולו. ואכן, הנחת יסוד מושרשת היטב בחשיבה האסטרטגית הישראלית גרסה כי מוטב להימנע לחלוטין מגיוס כללי, להוציא מקרים של עילה ברורה למלחמה. רב-אלוף אלעזר הזכיר נקודה זו במפורש לראש-הממשלה במהלך בהלת המלחמה הקטנה של מאי 1973: "איננו רוצים ואיננו מציעים לגייס מילואים בסדר גודל, ועוד דברים, שעלולים לדרדר למלחמה".⁴⁷

אם להאמין לעדותו הכתובה של זעירא, הרי שסוגיית האישור לגיוס המילואים עלתה לראשונה במהלך ישיבת הממשלה הקצרה שנערכה ב-5 באוקטובר. מכיוון שבאותו זמן עדיין תקפה הייתה ההערכה כי הסבירות למלחמה היא "נמוכה מאוד", סברו רוב השרים - בצדק מבחינתם - כי גיוס מילואים הוא דבר היפותטי לחלוטין. למרות זאת, בסיומו של אותו דיון קצר על הנושא נקבעו והובהרו

מספר כללי יסוד חוקתיים ברורים. סוכם שבמצב האידיאלי מחייב גיוס המילואים החלטה של הממשלה כולה, אך במצב חירום מותר לרמטכ"ל להמליץ על גיוס בפני שר הביטחון, וזה יבקש אישור מראש-הממשלה. במילותיו של משה דיין:

"אם יקרה משהו ביום הכיפורים - לפני ישיבת הממשלה ביום ראשון - נסתפק באישור ראש-הממשלה בכל דבר, אם לקרוא למילואים או לפתוח בהפצצת-נגד. איני מתאר לי שאפשר יהיה לכנס ישיבת ממשלה באותו קצב. אני יוצא בכל אופן מההנחה שזה יהיה בסדר וחוקי".⁴⁸

נוהל זה, שתוכנו כמנגנון שיחוסך זמן, התבסס בעליל על ההנחה שראש-הממשלה, גולדה מאיר, תמלא תפקיד פורמלי בלבד. היא תייצג את הממשלה כולה כאשר היא תאשר מדיניות, ששני

לבניים במיוחד,⁴⁹ הרי שהייתה להם היסטוריה של כמעט 30 שנות היכרות מקצועית קרובה ביותר. יתר-על-כן, שניהם הפנימו מסורת ארוכה של "שותפות" בין האליטות האזרחיות והצבאיות והתקדמו בסולם הדרגות בתקופה שבה השמירה על קונסנזוס בקרב מקבלי החלטות בצמרת הביטחונית נחשבה לציווי אידיאולוגי ממש.⁵⁰ הבעיה הייתה שהנסיבות, שעיימן נאלצו להתמודד שני האישים בשעות המוקדמות של ה-6 באוקטובר, היו חריגות באופן קיצוני, ולכן גם גברה הסבירות שסוגיית גיוס המילואים תעורר חיכוכים ביניהם.

לאור הידיעות על מתקפה מסיבית קרובה נגד כוחותיו, נראה שאלעזר חשב באופן אינסטינקטיבי שגיוס מילואים נרחב ומיידי יכול להיות אחד האמצעים להפוך את הקערה על פיה. (האמצעי השני היה מתקפה אווירית מקדימה. ראו להלן הערה 74). רק

הרעיון שיכולתו של חיל האוויר מאפשרת לוותר על גיוס מייד של יחידות מילואים יבשתיות היה באותה עת בבחינת מוסכמה

בעבר לחשיבותם של שיקולים דיפלומטיים בתכנון האסטרטגי, נראה כי הוא חסר רגישות מספקת למידה שבה ההיערכות של כוחותיו עלולה להיתפס כמגבילה את חופש הפעולה המדיני של ישראל. כתוצאה מכך הוא לא תפס את הצורך להכין מראש

דרכי פעולה חלופיות. החלופות הדרושות חסרו למדינה בשעה שהיו נחוצות יותר מכול.

אם צורת ההסתכלות הזאת נכונה, אז לב הוויכוח בין הרמטכ"ל לבין שר הביטחון בבוקרו של ה-6 באוקטובר נסב על סוגיה החורגת בהרבה ממספרים גרידא. אף אם נתאר את חילוקי הדעות שלהם כהתנגשות בין העדפות אופרטיביות (דיין העדיף מגננה, בעוד שאלעזר צידד במתקפה), נחטא בהפשטת יתר של מצב שהיה מורכב הרבה יותר.⁵³ קריאה מדוקדקת בדבריו של כל אחד מהשניים, כפי שגרשמו ודווחו, מלמדת כי שניהם חיפשו - באיחור רב - דרך להביע את המשמעות הטמונה לדעת כל אחד מהם בגיוס כללי או חלקי. למעשה נסב הוויכוח סביב חישוב שונה, ברמה האסטרטגית, של העלות מול התועלת הטמונות בתוכניות הצה"ליות. הרמטכ"ל, כמצופה ממנו, העניק עדיפות לסיכונים הצבאיים המידיים שבא-גיוס המילואים (זו הייתה כנראה גם עמדתה של גולדה מאיר: "יש לי קנה מידה אחד: אם באמת תהיה מלחמה, אנו צריכים להיות במצב הטוב ביותר").⁵⁴ דיין, לעומתם, אולי קיווה עדיין שניתן למנוע את המלחמה או לפחות לעכב את פריצתה, ולכן הדגיש את המחיר הדיפלומטי שעלול לגבות הגיוס הכללי:

"אני חושב שאפילו אם יהיו מעט קשיים, יהיה כדאי להתחיל [את המלחמה] במצב טוב מנקודת מבט בינלאומית, בגלל שאנחנו לא חופשיים כמו ב-1967. ככל שהלילה משנה [לגבי גיוס מלא או חלקי] לא יהיו הבדלים [באשר ללחימה]".⁵⁵

יישומה של התפיסה: (ג) תפקידו של חיל האוויר

אלעזר היה בהחלט שותף לדעתו של דיין בדבר חוסר הרלוונטיות של היקף הגיוס ביחס לשלב הלחימה הראשון. הוא העריך תמיד כי הכוחות הסדירים - יחד עם יחידות מילואים שיהיו בשירות פעיל שגרתי באותו זמן - יוכלו לבלום כל התקפה ערבית אפשרית ללא כל סיוע נוסף. משחק מלחמה ("איל ברזל") שניהל פיקוד הדרום באוגוסט 1972 חיזק רושם זה, שכן במסגרתו הצליחו הכוחות הסדירים של צה"ל - לאחר שקיבלו התרעה של 24 שעות בלבד על התקפה מצרית לתוך סיני - לעצור בהצלחה ניסיון מצרי לחצות את תעלת סואץ, וזאת ללא כל צורך בגיוס חירום של אנשי מילואים.⁵⁶

הסיבה לכך שאלעזר היה משוכנע שתוצאותיו של משחק המלחמה יחזרו על עצמן גם במלחמה אמיתית נעוצה בביטחונו של צה"ל יש שני יתרונות מכריעים: הראשון הוא עצם יכולתו של החייל הישראלי, אשר תכונותיו כלוחם הופכות אותו לשווה ערך לתריסר מאויביו, לפחות.⁵⁷ היתרון השני היה הסיוע שכוחות

כך - הוא חשב - תינתן לו האפשרות לצאת למתקפה כמתוכנן. אך סדרי העדיפויות של דיין היו שונים לחלוטין. בשלב ההוא עדיין חשב שר הביטחון במונחים של הרתעה, ואם זו תיכשל - של מגננה. לכן הוא התנגד בתוקף

לרעיון של מתקפה אווירית מקדימה וכן לרעיון של גיוס מילואים מעבר לנדרש לשם הגנה על המדינה. נראה כי הוא חשש שגיוס כללי עלול לחולל את המלחמה שהוא עדיין קיווה למנוע. כפי שדיין עצמו אמר לאלעזר בשיחה, שהייתה בוודאי מתוחה, בין השעות 0550 ל-0700 בבוקרו של ה-6 באוקטובר:

"על מלחמה שלא התחילה, לגייס להתקפת-נגד [אני] בספק. [מאידיך] [אנו צריכים] בטוח לגייס מילואים לצורכי הגנה באם זה ודאי. זה מספיק פאניקה בשביל הסורים".⁵¹

בפועל גרמו חילוקי הדעות הללו להבדל בדרישות המספריות. אלעזר, שכבר גייס את המילואים של חיל האוויר ביוזמתו שלו, דרש גיוס מייד של 200 אלף חיילי מילואים נוספים מכוחות היבשה ("אני רוצה להיות מוכן במינימום זמן למתקפת-נגד ולהרוס את הצבא הסורי"), אך דיין סירב לאשר יותר מאשר 50-60 אלף חיילים (חיל האוויר, אוגדה אחת בצפון ועוד אוגדה בדרום). מכיוון שעמדותיהם של שני האישים היו כה מרוחקות זו מזו, הם החליטו בסופו של דבר להעביר את ההכרעה לידי ראש-הממשלה, שעיימה אמורים היו להיפגש בשעה 9.

דו"ח ועדת אגרנט מבקר קשות את אלעזר על שלא לקח את מה שדיין הציע. חברי הוועדה סברו שחצי עדיף על כלום וטענו כי על הרמטכ"ל היה לגייס מיידית את 50-60 אלף חיילי המילואים, שעבורם היה לו אישור משר הביטחון, ולהשאיר להכרעתה של גולדה מאיר רק את הכמות הנוספת. במקום לעשות כן הוא החליט לחכות ולנסות לקבל אישור לגיוס נרחב הרבה יותר, ולכן לא הוציא שום צווי גיוס חדשים בין 7 ל-9 בבוקר. אומנם גולדה מאיר (במהירות שצוינה לשבח בדו"ח הוועדה) דחתה את עמדתו של שר הביטחון, ובשעה 0925 אישרה לרמטכ"ל לבצע את הגיוס הנרחב שאותו ביקש מלכתחילה, אך בינתיים הלכו לאיבוד שעתיים יקרות.⁵²

היום, כאשר סערת הרגשות שהתחוללה בעקבות מלחמת יום הכיפורים שככה מעט, אפשר אולי להתבונן בראיות באופן מעט יותר אובייקטיבי. נראה כי אי-אפשר לייחס את החלטתו של אלעזר שלא לבצע מיידית גיוס חלקי של המילואים לאובדן רגעי של שיקול הדעת. החלטתו נבעה מכשל עמוק יותר: הוא לא תפס כיצד התפקיד, שנועד למילואים בסדר הכוחות של צה"ל תחת הנהגתו, הפך לכבלים על האסטרטגיה של ישראל בכללותה. טעותו הייתה בכך שביסס את כל החשיבה האופרטיבית שלו על ההנחה שתפקידם העיקרי של כוחות המילואים הינו לבצע מתקפה, ושאישורו של הדרג המדיני לכך מובטח אוטומטית ברגע שידרש. למרות מס השפתיים ששילם בכמה הזדמנויות

עת בבחינת מוסכמה. במהלך כל שנת 1973 הרבה הרמטכ"ל להשמיע טיעון זה. כך הוא עשה, למשל, בשיא הכוננות של חודש מאי, כאשר הודיע לראש-הממשלה כי:

"העובדה שיחסי הכוחות היבשתיים הם כפי שהראיתי והעובדה שאנחנו מעיזים לא לגייס מילואים מוקדמים (ההדגשה במקור) נובעות מזה שאנחנו מאמינים ביכולתו של חיל האוויר לעצור בלימה אם תהיה מתקפה באחת משתי החזיתות".⁶⁰

בנימה דומה, הוא הצדיק ביולי 1973 את העובדה שחיל האוויר קיבל 52% מכלל התקציב השנתי של צה"ל:

"[חיל האוויר] יכול לאפשר לנו לגייס את צה"ל ולרכז את עוצמת המילואים של צה"ל במקרה של מלחמה. את הפער הזה של 24 או 72 השעות הראשונות יסגור חיל האוויר".⁶¹

היבשה עתידים היו לקבל מחיל האוויר - החיל שהיה אחראי יותר מכל גורם אחר לממדים ולמהירות של הניצחון ב-1967. מאז מלחמת ששת הימים נתפס חיל האוויר בצה"ל כ"ארטילריה מעופפת" מעולה,⁵⁸ המסוגלת להעניק סיוע אווירי קרוב לכוחות היבשה על-פי דרישה. חיל האוויר נחשב ל"תעודת הביטוח" האולטימטיבית של ישראל, המסוגלת להגן על המדינה מכל אסון. מקורה של תפיסה זו היה לא רק במוניטין המבצעי של החיל, אלא אף בהכרה ששיעור אנשי הקבע בו עלה בהרבה על זה של רוב החילות האחרים של צה"ל, ולכן תלותו באנשי מילואים הייתה קטנה, יחסית. מסיבה זאת היה למעשה חיל האוויר "כוח תגובה מהירה" בעל יכולת מוכרת בתחום המוכנות והכוננות.⁵⁹

תהא הסיבה אשר תהא, הרעיון שיכולתו של חיל האוויר מאפשרת לוותר על גיוס מיידית של יחידות מילואים יבשתיות היה באותה

כבר ב-5 באוקטובר המשיך הרמטכ"ל לתרץ את התנגדותו לגיוס המילואים בהדגישו שוב את אמונתו כי:

"אם יקרה המצב הכי גרוע שאפשר, כלומר שתיפתח התקפה גדולה בלי אף מילה נוספת, אז אנו נצטרך לבלום באמצעות הכוחות הסדירים. זאת אומרת שבאמצעות חיל האוויר וכל הכוחות שיש לנו בקוויים".⁶²

אפקטיבי לכוחות היבשה. סימניו של כשל זה הופיעו בכל הרמות ונגעו כמעט לכל הדרגים. למשל, טייסי קרב ישראלים אומנו לבצע גיחות תקיפה פשוטות וקצרות טווח נגד מטרת בלתי מוגנת של כוחות יבשה; כלומר, להילחם באותם תנאים ששררו במלחמת ששת הימים. נראה כי מעט מאוד מחשבה הוקדשה לאפשרות כי הטייסים עלולים להיתקל בכוחות יבשה גדולים מאוד ובהגנה צפופה נגד מטוסים באמצעות מטחי טילים ותותחים - מה שאכן קרה בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים.⁶³ לכך יש להוסיף גם את העובדה כי לצה"ל לא הייתה כל מערכת מתוחכמת להרכשת מטרות. כפי שנכתב בדו"ח של קורדסמן ווגנר (שהוא הניתוח המקיף ביותר הקיים בסוגיה זאת):

"ישראל כמעט שלא היו עזרי הרכשה מתקדמים [וכן] היו החיישנים הקרקעיים דלים, יחסית... כוחות היבשה של ישראל הסתמכו על סיורים משוריינים בקו ראייה ועל סיורים אוויריים שהתמהמו... לא היה ציוד שיאפשר לעקוב בצורה טובה אחר כוחות חי"ר ערביים, משגרים ניידים נימי ותותחים נימי מונחי מכ"ם... היה מחסור בקס"אים, ואלה שהיו סבלו מהכשרה ומציוד לקויים".⁶⁴

חשוב מכול: לחיל האוויר לא היה מרכז מבצעים לתקיפות אוויריות. וזה מה שכותבים על כך קורדסמן ווגנר:

"לפני 1973 לא טרח חיל האוויר לבנות מערכת C³I יעילה עבור משימות תקיפה, בדומה למערכת שהייתה לו לצורך לחימה באוויר. הוא סמך על עליונותו האווירית, שתעניק למטוסי התקיפה שלו חופש פעולה, ועל המפקדים על הקרקע, שייבקשו סיוע אווירי עם בקרה מרכזית מוגבלת בלבד. לכן הוא נאלץ ליצור סגל פיקוד מאולתר לאחר פרוץ המלחמה ולפתח, תוך כדי ערפל הקרב, טקטיקות של תכנון והקצאת גיחות, שתיקחנה בחשבון את הטילים נימי ואת אמצעי ההגנה האווירית האחרים של הערבים".⁶⁵

אם הפגמים הטקטיים, שצריכים היו לערער את ביטחונו של אלעזר באפקטיביות של סיוע אווירי קרוב, לא נחשפו במלואם אלא במהלך מלחמת יום הכיפורים, הרי שהליקויים האסטרטגיים היו צריכים להיות ברורים כבר מספר שנים קודם לכן. הסיבה העיקרית לכך הייתה הממד החדש בלחימה האווירית האזורית, אשר הופיע החל משנת 1970, עם כניסת הטילים נימי הסובייטיים החדשים ביותר (SA-3) למזרח התיכון. נוכחותם של טילים אלה במקבצים צפופים בחזית הדרומית של ישראל הפכה מורגשת ביותר לאחר מלחמת ההתשה.⁶⁶ בשל איום חדש זה על חופש הפעולה שלו באיזור הלחימה הצפוי - מצב שהוחמר עוד יותר עם כניסתם של סוללות SA-6 ושל משגרים ניידים מסוג SA-7 בכמויות גדולות למערך ההגנה האווירית של סוריה ושל מצרים - נאלץ חיל האוויר לעדכן את ההגדרות הבסיסיות של משימותיו. כפי שהיה נהוג בעבר, גם עתה נותרו הקדימות הראשונות:

המעלה הגדולה של אסטרטגיה זו, כפי שתוארה על-ידי אלעזר, הייתה חסכוניתה. נדמה היה כי היא מבטיחה לצה"ל הצלחה מרבית במחיר מזערי: ישראל לא תיאלץ לגייס את כוחות המילואים היבשתיים שלה לשם הבסת מתקפה קרקעית של האויב שכן את היעד הזה היא תוכל להשיג באמצעות ניצול העליונות המוכחת שלה באוויר. אך כאן גם היה טמון הפגם שבחשיבה זאת: בסופו של דבר היא הטילה על חיל האוויר את האחריות העיקרית לגורלו של הקרב - בוודאי בשלביו הראשונים. אם יתברר שחיל האוויר אינו מסוגל - מסיבה כלשהי - להיענות לאתגר של הענקת סיוע אווירי קרוב לכוחות היבשה לשם הדיפת התוקף, אזי עלולה כל תפיסת הביטחון הישראלית להיות בסכנת קריסה.

ואכן, ב-1973 כבר היו קיימות שתי סיבות עיקריות לחשש שנסיבות כאלה כבר קיימות - האחת טקטית והאחרת אסטרטגית. אומנם שני הפגמים אינם בהכרח קשורים זה בזה, אך יחדיו הם יצרו מצב, שהשמיט למעשה את הקרקע מתחת להנחתו של אלעזר, כי חיל האוויר יוכל לספק סיוע אווירי קרוב במידה שתבטל את הצורך להטיל על כוחות מילואים את התפקיד של הדיפת מתקפת אויב.

הפגם הטקטי היה טמון בהעדר בסיסי של מוכנות לביצוע שת"פ אוויר-קרקע מן הסוג שבלעדיו לא ייתכן סיוע אווירי קרוב

א. "הגנת שמי המדינה" - דהיינו, שמירה על היכולת למנוע מהאויב את החדירה למרחב האווירי של ישראל - בעיקר באמצעות לחימת אוויר-אוויר.

ב. במקרה של מלחמה - השמדת חילות האוויר של האויב, בעיקר באמצעות תקיפת בסיסיהם.

אולם בעוד ש"סיוע אווירי קרוב" לכוחות היבשה של צה"ל נחשב תמיד למשימה בעלת החשיבות השנייה במעלה - לא

פחותה בהרבה מחשיבותה של משימה ב' לעיל - הרי שמאז 1970 הידרדר מקומו בסולם הקדימות. בניסוחים החדשים של משימות החיל קדמה "השמדת מערכת ההגנה האווירית של האויב" ל"סיוע אווירי קרוב"⁶⁷. למעשה, הפכה המשימה של השמדת מערכת ההגנה האווירית של האויב לתנאי הכרחי, שבלעדיו לא ייתכן מתן סיוע לכוחות היבשה. כבר במאי 1973 הזהירו נציגי חיל האוויר את הרמטכ"ל ואת שר הביטחון, שגם בתנאים מיטביים

(כלומר, כאשר ניתנת התרעה בזמן) יזדקק החיל עד יומיים כדי להשמיד את חיל האוויר ואת מטריית הטילים של האויב.⁶⁸ רק לאחר שמשימה זו תוכתר בהצלחה - אמרו אנשי חיל האוויר - יוכל החיל להתפנות למתרחש על הקרקע. כפי שמסכם הרצוג:

"חיל האוויר הישראלי התכוון למלחמה בהנחה שבהתלקחה - תינתן לו שהות מספקת להתרכז באיום הטילים, מבלי שייקרא באותו שלב גם למשימות יירוט או סיוע. פרט להגנה על המרחב האווירי של ישראל היה חיל האוויר אמור להיות חופשי לנפשו, ללא נטל של אחריות כלפי כוחות הקרקע."⁶⁹

משמעות מצב זה הייתה, כפי שאלו זעירא ציין באופן די נרגש ומודגש,⁷⁰ כי לא הייתה התאמה בין לוח הזמנים של אלעזר לגבי השלבים הראשונים של מלחמה עתידית לבין זה של חיל האוויר. אף שהרמטכ"ל היה מודע - ברמה האינטלקטואלית - להשלכותיו של איום הטילים,⁷¹ נראה שהוא לא השכיל להפנים את המידע. לכן תוכניות החירום שלו למלחמה עתידית עדיין כללו הפעלה מיידית ומסיבית של כוח אווירי לשם הזיפת כוח פלישה. אך מפקדי חיל האוויר חשבו אחרת. מכיוון שבאותו זמן היו לחיל האוויר רק 14 מטוסים בכוננות מיידית למניעת חדירה עוינת למרחב האווירי של ישראל (משימה אי לעיל),⁷² הם חישובו שהחיל יזדקק לזמן התרעה "מינימלי" של מספר שעות על מנת שיוכל לבצע את המשימה השנייה והשלישית - השמדת חילות האוויר והטילים נ"מ של הערבים. עד שמשמעות אלה תושלמנה - אמרו מפקדי חיל האוויר - ייאלצו כוחות היבשה להסתדר לבד.

הסתירות אשר נבעו מהנחתו של אלעזר, כי העליונות האווירית של ישראל ביטלה את הצורך בגיוס מקדים של המילואאים, נחשפו במלוא חומרתן במהלך ה-6 באוקטובר 1973. על-פי

דו"ח אגרנט, הדבר הראשון שעשה הרמטכ"ל לאחר שנודע לו (בשעה 4.30) כי ההתקפה צפויה בתוך זמן קצר, היה להתקשר למפקד חיל האוויר, אלוף בנימין פלד.⁷³ מאוחר יותר באותו בוקר שוחחו שני האישים עוד ארבע פעמים לפחות, מתוכן פעמיים פנים אל פנים. אך אף שפלד גייס כבר יום קודם לכן חלק מאנשי המילואאים שלו (בעיקר יחידות אחזקה טכנית) כאמצעי זהירות, ועתה קיבל אישור מאלעזר לגייס את השאר, הרי שכבר היה מאוחר מכדי לשנות את

תוכניות החירום של חיל האוויר.

חיל האוויר היה מוכן לבצע התקפה מקדימה על אתרי הטילים של סוריה ושל מצרים, בהנחה שישררו תנאי מזג אוויר מתאימים. אילו היה מקבל אישור מהדרג המדיני, אף ייתכן שפלד היה מוכן לתקוף אחד מחילות האוויר של האויב.⁷⁴ אולם הן פלד והן אלעזר הבינו כי הכוח הקיים פשוט אינו מספיק כדי לבצע את מה שהיה נדרש יותר מכול: התקפה אווירית

מקדימה על ריכוזי הכוחות הקרקעיים של הערבים, או, אם הדבר אינו אפשרי, לפחות לתת סיוע אווירי קרוב לכוחות היבשה של צה"ל במקרה של מתקפה ערבית. לכן נאלץ אלעזר במהלך ישיבתה של קבוצת הדיון המבצעית במטכ"ל, שנערכה בשעה 10 בבוקר ה-6 באוקטובר, להכיר בכך שסדר הקדימות המבצעיות של חיל האוויר נשאר כמקודם:

"פעילות של חיל האוויר כנגד חיל האוויר הסורי והמצרי, מערך הטילים הסורי והמצרי, ובעדיפות שלישית - סיוע לכוחות היבשה."⁷⁵

ב-11 בבוקר עוד עבד פלד על-פי ההנחות שזה יהיה סדר הפעולות שלו, ורק ב-12.30 (כאשר, לפי הערכתו הזהירה, נותרו בקושי שעתיים וחצי לתחילתה של מתקפת האויב) הוא הורה להחליף את החימוש של מטוסי הקרב, כך שיוכלו לסייע לכוחות היבשה. גם כך, כפי שהודה מאוחר יותר, "תוכנית ברורה מי יעבור [את הגבול], מתי ואיפה - לא הייתה". לכן, לא נותר לו אלא לאלתר, או במילים שלו: "לשחק לפי מה שיקרה."⁷⁶

התוצאות היו הרות אסון. במקום ששיג מייד עליונות אווירית, נאלץ חיל האוויר להילחם על חייו. בתנאים כאלה לא היו סיכויים רבים שהוא יוכל להעניק סיוע אווירי קרוב אפקטיבי (מה עוד - כפי שראינו - הוא לא היה מוכן לכך מבחינת ציוד הטקטי). לכן, בסופו של דבר, אי אפשר היה להסתמך על כוח אווירי שיבטל את הצורך בחיילי המילואאים - בניגוד להנחות הקודמות של אלעזר.

יישומה של התפיסה: (ד) הטלת המילואאים לקרב

כפי שכבר צוין לעיל, בסופו של דבר ניתנה הפקודה לגיוס נרחב של חיילי המילואאים ב-6 באוקטובר בסביבות 9.30 בבוקר. לאור קריסתן של כל הנחות היסוד האחרות, שעליהן התבססו התכנונים הישראליים לפני המלחמה, הרי שעתה היה הכול

הסתירות אשר נבעו מהנחתו של אלעזר, כי העליונות האווירית של ישראל ביטלה את הצורך בגיוס מקדים של המילואאים, נחשפו במלוא חומרתן במהלך ה-6 באוקטובר 1973

תלוי במהירות וביעילות שבהן אפשר יהיה להטיל את המילואים לקרב.

אם קיימת הייתה אפשרות אחת שלקראתה צה"ל היה אמור להיות מוכן, הרי זו האפשרות שצה"ל יאלץ לגייס מילואים בתנאי חירום, דבר שהמטכ"ל השקיע בו מחשבה ומאמץ רבים מאז 1949. לכן כבר הרבה לפני 1973 הייתה קיימת מערכת מסועפת ומתורגלת היטב של סידורי קריאה, שאמורה הייתה לספק לכל איש מילואים צו קריאה בקוד ולוודא שהוא יגיע במהירות לנקודת הריכוז שנקבעה. שם הוא אמור היה לפגוש את אמצעי התחבורה שיביאו אותו ואת יחידתו, כולל ציודה ההכרחי, אל המקום שנקבע לה בשדה הקרב.

באוטוביוגרפיה שלו מנסה אריאל שרון, שאך שלושה חודשים קודם לכן פרש מצה"ל לאחר שלוש שנים בהן היה אלוף פיקוד הדרום, ליצור את הרושם שהיבט זה של הפעילות הצה"לית פעל ב-6 באוקטובר לפי התוכנית. הוא מדווח שאנשי המילואים שלו החלו להגיע אל מפקדת האוגדה כבר השכם בבוקר. עד הצהריים...

"טפטוף אנשי המילואים הפך לזרם, והמקום רחש חיים. המחסנים היו פתוחים, ומילואימניקים על אזרחי היו עסוקים בהתחמשות ובהצטיידות. במאגרי הרכב נשמע קולם של מנועי טנקים ומשאיות, ומכונאים עבדו על הכנת כלי-הרכב לפעולה... כאשר ההכנות עברו להילוך גבוה [דהיינו, לאחר שהסירנות הופעלו לאות כי התקפת האויב החלה, קצת לפני השעה 14:00], הסתובבתי בבסיס והתבוננתי בחיילים המנוקים ואורזים את ציודם; בודקים טנקים, נגמ"שים וגייפים; מעמיסים תחמושת; עושים במרץ אותם דברים שלהם הם הוכשרו כה היטב".⁷⁷

תיאור זה של אזרחים-חיילים, המבצעים את המוטל עליהם ביסודיות ובנחישות גם כאשר הסירנות זועקות, אולי משכנע על פניו, אך הוא אינו עומד בשום מבחן של דיוק ושל ריאליזם. מעבר לכך שתיאורו של שרון אינו סביר כשלעצמו - בהתחשב בהלם הפסיכולוגי שבוודאי נגרם לכל האנשים האלה מחמת פתאומיותה של ההתקפה המצרית-סורית⁷⁸ - הרי שהוא גם מנוגד בתכלית לדיווחים אחרים על מה שאירע בפועל. מדיווחים אלה עולה שגיוס המילואים היה רחוק מלהיות תהליך מסודר, המתנהל על-פי נהלים שנקבעו מראש; להפך, הגיוס הפך לתוהו ובוהו מנהלתי, שאופיין בעיקר על-ידי אלתור ויוזמה אישית. הראיות שאספה ועדת אגרנט בנושא זה - כולל על מה שאירע באוגדתו של שרון עצמו - מאירות עיניים במיוחד.

התברר כי כשלים חלו בכל שלב ושלב בתהליך הגיוס והפריסה. מבחינה כרונולוגית הבעיה הראשונה הייתה לוודא שאנשים הגיעו למקומות הכינוס שלהם ("היו לי הרבה קריאות טלפוניות מכל רחבי הארץ שלא היו מספיק אוטובוסים לאנשי המילואים להגיע לבסיסים. יכולנו להקדים את הורדת הכוח אם היו מספיק אוטובוסים... זה היה פנצ'ר רציני מאוד...").⁷⁹ העיכוב הבא נוצר בשל הצורך לרשום את החיילים שאכן הצליחו

להתייצב ("כל תהליך הקליטה היה גרוע מאוד ונמשך זמן ממושך. כל נושא השלישות... הרישומים... לא עבדו מהר").⁸⁰

שלישית, חלק ניכר מהציוד, שאנשי המילואים היו אמורים לקחת ממחסני החירום, היה חסר או בלתי שמיש ("הגעתי ל... והתמונה שם הייתה איומה. מבחינת רכב ב' היו רק שני גייפים ו-2 זחל"מים של המפקדה העיקרית").⁸¹ "כמות הטנקים... הייתה קטנה... לא היו 46 טנקים; היו כ-24 טנקים").⁸² במקרים אחרים היו הכלים במקומם, אך לא היו אמצעים להוציא אותם מהמחסן. כך, על-פי ועדת אגרנט: "באחת [העוצבות], שהתחמושת שלה הייתה מאוחסנת במחנה... ליד ירושלים, חל איחור של 9 שעות בניפוק התחמושת לטנקים של [העוצבה] - בעיקר מפני שבאותו מחנה לא היו בעוד מועד מלגזות במספר מספיק להעמסת התחמושת. היו אלה שעות יקרות, שאבדו בהבאת [העוצבה] הזאת לחזית הצפון, וייתכן שאלמלא איחור זה, לא היה נוצר באותה חזית המשבר החמור בשלבי הפתיחה של המערכה, כפי שנוצר".⁸³

באווירה כללית של פאניקה אין זה מפתיע שתהליך ההצטיידות והפריסה הפך למשחק פרוץ, שמתאים אך בקושי לתרגולת צבאית כלשהי. במיוחד ההצטיידות הפכה למעין תחרות של תפוס כפי יכולתך ("גדוד... נסע לבית-הספר לשריון... מכשירי קשר הורדנו מהשולחנות בחדרי ההדרכה. חלק מהמקלעים היה צריך גם כן להוריד משולחנות ההדרכה. כובעי טנקיסטים היו בארונות אישיים סגורים על מנעולים בחדרי החניכים").⁸⁴ היציאה לחזית לוותה באותו דפוס פעולה. יחידות משורינות - ולעיתים אף טנקים בודדים - נשלחו לדרכם בקבוצות קטנות,⁸⁵ ללא צעדים שנקטו כדי להבטיח שהם נושאים את המלאי התקני של התחמושת וללא ביטחון בכשירותו. וגם לאחר שיצאו הכוחות טיפין-טיפין לחזית, לא הייתה שום ודאות שהם יגיעו ליעדיהם במהירות. במקרים אחדים נשלחו טנקים לחזית עם מחצית ממכסת הציוד, כשהם חווים תקלות תוך כדי נסיעה - לעיתים בשל מחסור במובילי טנקים, שאילץ אותם לנסוע על הזחלים.⁸⁶ אחרים הסתבכו בפקקי תנועה.

"בגלל הגיוס המהיר לא יכולנו לפרוס, לא היה לנו עם מה לפרוס, ולא היה פיקוח היסעים על הציוד הזה בכלל... [אחת העוצבות] ירדה על מובילים, רוב הכוחות ירדו על שרשראות. כאשר מובילי הטנקים... התחילו לנסוע בחזרה, הכביש לא היה מסוגל להכיל תנועת מובילי טנקים למול התנועה שורמה מאל-עריש".⁸⁷

כפי שציינה ועדת אגרנט באריכות, אי-אפשר להטיל את האחריות לשרשרת כה ארוכה של תקלות מנהלתיות על גורם אחד - ובוודאי לא על אדם אחד. במקום זאת יש לראות בהתמוטטותו של תהליך גיוס המילואים של צה"ל באוקטובר 1973 ביטוי למה שקלאוזביץ כינה בשם "חיכוך": אובדן מצטבר של מאמץ ושל כוונות כתוצאה מחולשת אנוש, המחמירה עקב סכנה ותשישות⁸⁸ - ובמקרה שלנו גם עקב ההפתעה. אומנם נכון הדבר, שתהליך גיוס המילואים לא נעשה קל יותר בגלל העובדה שהיה

ב-6 באוקטובר.

"הגיעו למצב כזה שבסוף המילואים בגלל המהירות נכנסו בעצמם למחסנים ולקחו כל מה שהיה חסר להם, ובזה נגמרה הפרשה".⁹²

מצב זה עשוי גם לשפוך אור חדש על המחלוקת שפרצה - כפי שראינו לעיל - בין אלעזר לדיין בבוקר ה-6 באוקטובר בסוגיה של גיוס כללי מול גיוס חלקי. בעניין זה ייתכן מאוד שדיין - שהעדיף לבצע גיוס חלקי בלבד - היה מציאותי יותר אף משהוא עצמו חשב, שכן פגמי המערכת המנהלית היו כאלה, שאילו היה עליה להתמודד עם כמויות קטנות יותר של כוח אדם וציוד, היו אולי מתקבלות תוצאות טובות יותר מכפי שקרה בפועל. אולם תרומה אף יותר מכריעה לקריסת המערכת תרמו הניסיונות שנעשו באותה תקופה לשנות את מבנה הכוח בצה"ל. מאז נכנס לתפקידו כרמטכ"ל - ב-1972 - הקדיש אלעזר הרבה מזמנו וממצרו לניסיונות להגביר את כוח האש של צה"ל, בעיקר באמצעות הגדלת מספר החטיבות המשוריינות שעמדו לרשותו, ובאופן כללי באמצעות הפיכת צה"ל, שבשנת 1967 היה מבוסס בעיקר על חטיבות, לצבא הבנוי סביב מספר הולך וגדל של עוצבות ממוכנות בעלות סדר גדל אוגדתי.⁹³ המכשול העיקרי בפני הגשמתה של תוכנית זו (שכונתה ב-1972 בשם "אופק א") - להוציא אינרציה ביורוקרטית ושמרנות מוסדית עיקשת - היה תקציבי. לחצים של האוצר להקטין את תקציב הביטחון (ואולי גם לקצר את שירות החובה) הוציאו מכלל אפשרות גידול בכמות הציוד של צה"ל, שיתאים לקצב הגידול הכולל של הצבא. לא היה מנוס מפער זמנים, כפי שדיווח ראש אג"א לחברי ועדת אגרנט:

"אין כל דמיון כמעט בין תאריך ההחלטה להזמין עבור [עוצבה] ציוד, לבין התאריך שבו [עוצבה] נדרשת להיכנס לסד"כ של צה"ל".⁹⁴ לא באופן בלתי צפוי הייתה תגובת צה"ל למצב הזה להעדיף כמות על איכות. כפי שאחד המפקדים הגדיר: "המדיניות היא, שעדיף להקים מספר גדול יותר של יחידות ברמת הצטיידות סבירה, אבל לא מלאה, מאשר פחות יחידות, אבל בהצטיידות מלאה".⁹⁵

התוצאה הייתה לא רק שהמשאבים הקיימים היו צריכים להתחלק בין יותר חיילים. קציני אפסנאות ניסו להתמודד עם המחסור בציוד, שאמור היה, כך קיוו, להיות רק זמני, על-ידי כך שמשכו לצורך שימושם היומיומי של הכוחות הסדירים ציוד המיועד אך ורק לאנשי מילואים בעת חירום. דו"ח ועדת אגרנט מכיל מספר דוגמאות ספציפיות לנוהג הזה (אשר מכונה לעיתים קרובות בשם "הלוואה ושאלה"), שתוצאתו הייתה תסבוכת ביורוקרטית כה חמורה, שאפילו המפקד הפדנטי ביותר לא היה מצליח להתירה. רובם פשוט הסתמכו על התקווה כי ציוד

צורך להפעילו דווקא ביום הכיפורים, היום היחיד במשך השנה שבו הרדיו הממלכתי אינו פועל, ולכן אי אפשר היה לנצלו לשם שידור קריאות חירום להתייצבות, אך ייתכן מאוד שהחיסרון הזה קוּזו על-ידי היתרון שזהו היום היחיד בשנה, שבו ניתן לאתר את אנשי המילואים בקלות רבה, שכן רובם נמצאים במהלכו בבתיהם או בבתי-הכנסת. יתר-על-כן, התנועה בכבישים ביום הכיפורים היא כה דלילה, עד כי אחרי קבלת הצווים - באמצעות הטלפון או על-ידי רץ - יכלו אנשי המילואים להגיע לבסיסהם במהירות רבה.⁸⁹

בדיעבד נראה כי העובדה שתהליך גיוס המילואים של צה"ל לא פעל כלל באופן חלק כנדרש לא יכולה להיזקף לחובתו של צירוף מקרים אומלל גרידא. במקום זאת יש לחפש את הסיבות לכישלוננו של תהליך הגיוס במקבץ פגמים, שאיפיו את המערכת המנהלית, שאמורה הייתה לפקח על התהליך.

ראשית, במשך כל התקופה שבין 1967 ל-1973 לא קיים צה"ל שום תרגיל בהיקף מלא של גיוס מילואים מלא ומידי על כל שלביו - מקריאה ראשונית ועד מוכנות סופית למלחמה. ייתכן שסיבת המחדל הזה נעוצה בשיקולים תקציביים (כפי שטענו מספר עדים, שהופיעו בפני ועדת אגרנט).⁹⁰ לחלופין, ייתכן שהסיבות היו נפשיות ובעצם ביטאו עוד היבט של ה"קונספציה" השלטת, ולפיה לא קיים סיכון ממשי לפרוץ מלחמה. תהא אשר תהא הסיבה, ועדת אגרנט הצליחה לקבוע כי בשנים שקדמו לפרוץ המלחמה באוקטובר 1973 לא תירגל צה"ל ולו פעם אחת את סידורי ההובלה (עמ' 76); לא הגדיר חלוקת אחריות ברורה בין אגפי המטכ"ל השונים למקרה

העובדה שתהליך גיוס המילואים של צה"ל לא פעל כלל באופן חלק כנדרש לא יכולה להיזקף לחובתו של צירוף מקרים אומלל גרידא

של גיוס פתע (עמ' 95); לא תירגל הצטיידות של יחידות ברמת האוגדה (עמ' 101); ולא בדק את יכולתו לוודא כי צווי הקריאה יגיעו אל כל אנשי המילואים בתוך זמן סביר (עמ' 107). לעובדה שהתהליך השלם של הפעלת נוהלי הגיוס והפריסה לא תורגל כראוי היו השלכות חמורות במיוחד לאור הרמה המקצועית הירודה של רבים מהאנשים שהופקדו על תהליכים אלה. פגמים אלה בלטו במיוחד בקרב חיילי החובה והקבע, שהיו אחראים על אחזקת מחסני החירום ועל ניהולם התקין.

"האנשים העובדים בימ"חים הם ברמה הנמוכה ביותר של חיילי צה"ל המשרתים, כי לשם נשלחים הנפגעים מיחידות קרביות ואחרות, או חיילים שמבחינה בריאותית חייבים להימצא בקרבת ביתם. גם בדי"א העולים שם בדרגה הם בהחלט לא מן המשובחים, אלה הם העולים בדרגה מבין החיילים האלה. גם המכונאים ומכונאי טנקים נשלחים קודם כול לחיל חימוש, ליחידות שדה ולאחר מכן - לסדנאות. ורק הפחות מאומנים נשלחים לימ"חים, כי שם הרמה המקצועית הדרושה היא רק במסגרת טיפול שטחי בלבד".⁹¹

פגמים דומים נתגלו גם בתחומים אחרים. מצב זה, שהוחמר עוד יותר על-ידי האווירה הכללית של פאניקה ששררה אז, עשוי להסביר את התמוטטותה הכמעט מיידית של המערכת המנהלית

"בתוכנית הגיוס של צה"ל יש עיתוי להשלמת הציוד"⁹⁶ התוצאה הייתה סיוט לוגיסטי. כאשר פרצה המלחמה באופן בלתי צפוי, גילו חיילי המילואים כי היו להם הרבה פחות אמצעי לחימה מכפי שציפו. בחלק גדול מהציוד, אף שהיה במצב תחזוקתי תקין, חסרו פריטים חיוניים שנלקחו ממנו. אלפי פריטים, שבלעדיהם שום כוח אינו יכול לזוז - ובוודאי שלא להילחם באופן יעיל - לא היו היכן שאמורים היו להיות. חסרו כלי-רכב, כלי תחזוקה, ציוד רפואי וכן - אולי חשוב מכול - כלי-נשק. בסך הכול "ברוב הימ"חים היו פערים של ציוד וצליים שנעו בין 5% ל-15% בציוד כללי..."⁹⁷

סיכום

מקובל לחשוב שהסיבה העיקרית לפגמים שאיפיינו את ביצועיו של צה"ל עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים נעוצה בתפיסות המוטעות שהיו מונחות בבסיסה של החשיבה הביטחונית הישראלית באותה תקופה. מאמר זה ניסה להוסיף נדבך לטענה זו. ליתר דיוק, טענתו היא כי תחום ה"קונספציות" המוטעות

שהוצא מהמחסנים עבור תרגיל או לצורך הדגמה בפני מגויסים חדשים (או, לעיתים, רק עבור מסדר) יוחזר בסופו של דבר - ובמצב תקין. נראה כי לא ננקטו כל צעדים של ממש כאשר דבר זה לא קרה.

גרוע מכך, לא הוקדשה כמעט כל מחשבה לתוצאות הבלתי נמנעות של מצב זה. כפי שציינה ועדת אגרנט, דווקא בשל העובדה שבשנים 1972-1973 היה צה"ל מצוי במצב של שינוי מתמיד - כאשר ציוד וכוח אדם מועברים מיחידות ותיקות ליחידות חדשות שהיו עדיין בשלבי הקמה - חייבים היו הפיקוח והבקרה להיות מחמירים יותר מתמיד, וההקפדה על ההוראות בדבר שמירה על יחס נאות בין משאבי אנוש לציוד חייבת הייתה להיות מדוקדקת במיוחד. אך למעשה קרה ההפך. הניהול הביורוקרטי, אשר צה"ל מעולם לא הצטיין בו, הפך לרשלני אף יותר מן הרגיל. המטכ"ל היה כה להוט להגדיל את מספר האוגדות הלוחמות, שהוא פשוט לא טרח לבנות תוכנית משולבת, המאפשרת גידול ושינויי הקצאה מבלי לרוקן לחלוטין את משאביהן של יחידות קיימות. במקום זה פשוט "הניחו" כי

לא היה מוגבל רק להערכות ממעיטות ביותר באשר ליכולתן או לרצונן של שכנותיה של ישראל לצאת נגדה למלחמה. התפיסות המוטעות הללו כללו גם הערכה חסרת כל בסיס באשר ליכולתו של מבנה הכוחות הצה"לי הקיים להתמודד עם האתגרים הצבאיים הצפויים. אחת מאבני היסוד בחשיבה האסטרטגית הישראלית הייתה האמונה כי ההסתמכות הרבה על אנשי המילואים - מעבר להיותה מוכתבת על-ידי שיקולים תקציביים ודמוגרפיים - היא המסגרת הטובה ביותר להענקת יכולת התפרצות" לשם הבטחת השגתו של ניצחון מכריע בשדה הקרב. יתר-על-כן, נראה היה כי ההצלחה הצבאית העצומה במלחמת ששת הימים היא הוכחה לכך שצה"ל אכן מסוגל להפעיל את המערכת הזאת ולנצל את היתרונות שהיא מעניקה.

במבט ראשון נראה כי גם מלחמת יום הכיפורים הצדיקה אמונה זו במידה רבה. אחרי ככלות הכול, חיילי המילואים אכן הגיעו בסופו של דבר לשדה הקרב, וביצועיהם היו מעולים לפי כל קנה מידה. ללא הכישורן, הדבקות והאומץ של חיילי המילואים לא היה צה"ל מסוגל להיחלץ מההלם שאחז בו בשל פרוץ המלחמה וסדרת התבוסות שבאו לאחר מכן. אך בכל זאת יש להכיר בכך כי מבחינות רבות הישג זה התקבל למרות מערכת המילואים ולא הודות להפעלתה על-פי תכנונים מוקדמים. במילים אחרות, תוצאות המלחמה מהוות תעודת כבוד לחיילי המילואים כפרטים ולא למסגרת שהם היו חלק ממנה. הטענה שלנו היא שכאשר מרחיבים את הניתוח לרמה המערכתית, ניתן לטעון כי מלחמת יום הכיפורים היא דוגמא למגבלות המבנה של מערכת המילואים ולא ליתרונותיו.

לכן, הלקח של מלחמת יום הכיפורים הינו כי כוחות מילואים הם מרכיב כוח שהוא הרבה פחות גמיש מכפי שעשוי להיראות ממבט ראשון. אם לא מתייחסים אליהם בזהירות רבה, הם עלולים לצמצם, ולא להגדיל, את האופציות העומדות לרשות המפקדים והקברניטים. סיבה אחת לכך, אשר צוינה כבר מוזמן בהקשר אחר על-ידי פרופ' דן הורוביץ המנוח, היא הרגישות הרבה שיש לכוחות הללו לשינויים באווירה החברתית. דבר זה, לטענתו, מגביל באופן ניכר את סוגי המשימות שניתן להטיל על "אזרחים במדים" בתקופות של אי-שקט פנימי (כפי שאירע במהלך מלחמת לבנון בשנים 1982-1985).⁹⁸ אך גם כאשר שיקולים כאלה אינם רלוונטיים - והם באמת לא היו קיימים כלל במלחמת יום הכיפורים - כוחות המילואים בהחלט סובלים ממגבלות אחרות:

ראשית, ההזדקקות לגיוסם של כוחות המילואים דורשת כיוול מתוחכם במיוחד של היעדים המדיניים והצבאיים. לכן היא דורשת גם מידה גבוהה ביותר של תמימות דעים בין הפיקוד העליון וההנהגה המדינית לגבי התאמתם של יעדים מדיניים לאמצעים צבאיים. אומנם גיוס המילואים מהווה אמצעי יעיל ביותר לביצוע מדיניות במצבים של "שחור ולבן" (לדוגמא, במקרה שנראה כי לחימה בהיקף רחב היא בלתי נמנעת), אך הוא עלול להחטיא את מטרותו

במקרים שבהם יש צורך בשיגור מסרים יותר עמומים. למעשה, בנסיבות כאלה עלולים המתחים בין הרמות העליונות של הצבא ושל הדרג המדיני הבכיר להפוך לקשים במיוחד. מן הבחינה הזאת מהווה הוויכוח בין אלעזר לדיין בבוקרו של ה-6 באוקטובר שיעור מאלף בקושי שביצירת התאמה בין הצורך של הצבא לגייס את המילואים למטרות התקפיות לבין הצורך המדיני לנקוט עמדה של הגנה ושל הרתעה.

מגבלה שנייה - ומשמעותית אף יותר - היא אופי הדרישות, שההסתמכות על אנשי מילואים כופה ברמה של התכנון האופרטיבי. כל מרכיבי הכוח חייבים להתאים את עצמם לתפקיד המוטל על המילואים. מכאן שהתוכניות של הכוחות האחרים חייבות להיות כפופות לאלה של כוחות המילואים. חוסר המודעות למעמסה שמגבלה זו הטילה (בצורה הבולטת ביותר) על חיל האוויר הישראלי חייב להיחשב לאחת מטעויות התכנון הגסות ביותר של צה"ל. נראה כי המטכ"ל לא הפנים את הראיות (ואת האזהרות) על כך שאיום הטיילים אחרי 1970 פגע ביכולתו של חיל האוויר לבצע סיוע אווירי קרוב על-פי התכנונים המקוריים - סיוע שהיה תנאי הכרחי ליעילותם של כוחות המילואים בקרב. לכן אף שבתוך חיל האוויר עצמו היה גיוס המילואים יעיל ואפקטיבי, הרי שביחידות צה"ל האחרות נוצר מצב של דיסוננס. דוד אלעזר מעולם לא הסיק את המסקנה המתבקשת - שיש צורך להעריך מחדש את התוכניות להפעלת כוחות המילואים בתפקיד התקפי כאמצעי להשגת הכרעה. במקום זאת התפתה הרמטכ"ל לדבוק בתוכניות המוכנות מוקדם, ובכך הוא גרם לשעבוד כל האסטרטגיה שלו להסתמכות על המילואים.

ולבסוף, החוויה שעברה על ישראל בשעות הראשונות של מלחמת יום הכיפורים מדגימה את הצרכים הארגוניים המיוחדים של כוחות המילואים. יעילותם תלויה - אף יותר מזו של כוחות אחרים - בסיועה של תשתית לוגיסטית. מכוחות סדירים, בייחוד כאשר הם מורכבים מחיילים מקצוענים, ניתן לכל הפחות לצפות שישמרו על רמה מינימלית של מוכנות מבצעית, העשויה להקחות את ההשפעות השליליות של הפתעה צבאית. אך את חיילי המילואים - גם אם הם מתורגלים ובעלי ניסיון, כפי שבאמת היו חיילי המילואים של צה"ל ב-1973 - לא ניתן בשום אופן להגדיר ככוחות "תגובה מהירה". להפך, הם רגישים במיוחד לאותו "חיכוך" ארגוני, שלפי קלאוזוביץ הוא חלק בלתי נפרד מכל פעילות צבאית. כתוצאה מכך "שיניהם" יעילות רק אם משרת אותם "זנב" לוגיסטי ארוך - ויעיל - במיוחד. אי-אפשר כלל לחשב את המחיר ששילמה ישראל כתוצאה מכך שצה"ל לא וידא שדרישה בסיסית זו אכן תמולא.

6. סטיוארט כהן ואילן סולימן, "צה"ל – מצבא העם לצבא מקצועי", **מערכות** 341, מאי 1995, עמ' 2-17.
7. ישראל טל, **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**, תל-אביב, דביר, 1996, עמ' 76. במהלך מלחמת יום הכיפורים היה המחבר סגן הרמטכ"ל, ובמשך 30 שנה מילא תפקיד מרכזי בעיצובה של מדיניות הביטחון הלאומי.

John Gooch and E.A. Cohen, **Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War** (New-York: The Free Press, 1990), p. 130.

9. הדו"ח ניתן לעיון רק אחרי תיאום מראש עם האחראי בארכיון צה"ל בגבעתיים, ותודתי נתונה לו על שיתוף הפעולה. גרסה חלקית של הדו"ח התפרסמה בהוצאת עם עובד, תל-אביב, בשנת 1975. חלקי הדו"ח יוזכרו להלן כך:
דו"ח ועדת אגרנט (א) – "דין-וחשבון ועדת החקירה מלחמת יום הכיפורים", דין וחשבון חלקי, ט' בניסן תשל"ד (1.4.1974).
דו"ח ועדת אגרנט (ב) – "דין-וחשבון חלקי נוסף", הנמקות והשלמות לדין וחשבון החלקי מיום ט' בניסן תשל"ד (1.4.1974).
דו"ח ועדת אגרנט (ג) – "דין-וחשבון שלישי ואחרון, ירושלים, תשל"ה.

10. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד, דברים על ביטחון ישראל**, תל-אביב, מערכות, 1971, עמ' 99, 139-140. מצוטט גם אצל: Ariel Levite, **Offence and Defense in Israeli Military Doctrine**, (Tel Aviv: Jaffe Center for Strategic Studies, 1989), p.34

11. על הבחנה זו ראו: שמעון פרס, **השלב הבא**, תל-אביב, עם עובד, 1965, עמ' 9-15.

12. על ההעדרה שניתנה להתקפת-נגד מקדימה ראו: לוויתא, **שם** עמ' 39-45, 53-58; על השאיפה להשיג הכרעה צבאית ראו: אבי קובר, **הכרעה צבאית במלחמות ישראל ערב 1948-1972**, תל-אביב, מערכות, 1996.

13. ראו: עמנואל ולד, **קללת הכלים השבורים, דמדומי העוצמה הצבאית והמדינית הישראלית 1967-1982**, תל-אביב, שוקן, 1987, בייחוד עמ' 159-179.

14. היה אף אפשר לשחרר חלק מחיילי המילואים במסגרת תוכנית ההוואה, שקדמה למתקפה הישראלית ב-5 ביוני. ראו: Janice Gross Stein and Raymond Tanter, **Rational Decision-Making: Israel's Choice, 1967** (Columbus: Ohio University Press, 1980), pp. 235-236.

15. "אלמלא שלושת שבועות ההמתנה – שבמהלכם תיקנו את הזחל"מים, הטנקים, ריכוזו את המילואים, שיפשו – לא היינו מסוגלים לעמוד כמו שעמדנו ביום הכיפורים. אוי ואבוי היה לנו!" אלון אברהם אדן (ברן) מצוטט אצל: חנוך ברטוב, **דדו**, 48 שנה ועוד 20 יום, תל-אביב, מעריב, כרך א', עמ' 253.

16. יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה**, עמ' 241-258, המכיר בכך שאכן נעשו כמה שינויים ברמה האסטרטגית. כתב האשמה מפורט יותר על האינרציה בחשיבה האופרטיבית מצוי אצל: Shimon Naveh, "The Cult of the Offensive Preemption and the Future Challenge for Israeli Operational Thought", in: Efraim Karsh (ed.), **Between War and Peace: Dilemmas of Israeli Security** (London: Frank Cass, 1996), esp. pp. 174-176.

17. על היבט זה של ההבדלים בין המצב שהשפיע על גיוס המילואים לפני ואחרי 1967 ראו: אברהם אדן, **על שתי גדות הסואץ**,

מחקר זה מומן על-ידי מענק מטעם קרן איהל באוניברסיטת בר-אילן, ועל כך נתונה תודתי. כמו כן ברצוני להודות למר אורי בגנו, עוזר מחקר, אשר באופן עקבי העניק לי סיוע ברמה גבוהה.

הערות

1. הוויכוח התחדש באמצע שנות ה-90 עם הופעת זיכרונותיו של מי שהיה ראש אמ"ן ב-1973: אלי זעירא, **מלחמת יום הכיפורים: מיתוס מול מציאות**, ידיעות אחרונות, 1993. ספר זה ועבודות אחרות זכו לניתוח ביקורתי במאמר: P. Lahav, "Israeli Military Leadership During the Yom Kippur War: Reflections on the Art of Reflection" in Kevin Avruch & Walter Zenner (ed) **Critical Essays on Israeli Society Religion and Government**, (Albany: SUNY Press, 1997) pp. 171-186.

לסקירה מקיפה על ההיבטים הייחודיים של הכשל המודיעיני הישראלי ב-1973 ראו: אורי בר-יוסף, "הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה", **מערכות** 361, נובמבר 1998, עמ' 14-27.

סיכום של עבודות מוקדמות יותר מצוי במאמרים הבאים: Avi Shlaim, "Failures in National Intelligence Estimate", **World Politics**, 28 (1976) pp. 348-380; Abraham Ben-Zvi, "Hindsight for Foresight: A Conceptual Framework for the Analysis of Surprise Attacks", *idem*, pp. 381-395; Michael I. Handel "The Yom Kippur War and the Inevitability of Surprise", **International Studies Quarterly** 21 (1977) pp. 461-602.

לעבודות אלו נוספו מאוחר יותר המאמרים הבאים: Janice Gross Stein, "Calculation, Miscalculation and Conventional Deterrence", in: Robert Jervis, Richard Ned Laboe and Janice Gross Stein (eds.), **Psychology and Deterrence** (Baltimore: John Hopkins University Press, 1985) pp. 34-88.

וגם: משה בר-כוכבא, "תפיסת הביטחון ומרכיבי הכוונות של צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים", **מערכות** 316-315, 1989, עמ' 6-11.

2. נקודת מבט זו מופיעה אצל כותבי זיכרונות של אותה תקופה (כמה מהם מצוטטים כאן). זהו מוטיב חשוב גם בכתיבה אשר אינה חד-צדדית למראית עין, כגון: זאב שיף, **רעידת אדמה באוקטובר**, תל-אביב, זמורה ביתן, 1974, עמ' 233-234; חיים הרצוג, **מלחמת יום הדין**, ירושלים, עידנים, 1975; דב תמרי, "מלחמת יום הכיפורים – מושגים, הערכות, מסקנות", **מערכות** 276-277, אוקטובר-נובמבר 1980, עמ' 11-16; Anthony H. Cordesman & Abraham R. Wagner, **The Lessons of Modern War: Vol. 1: The Arab Israeli Conflict, 1973-1989** (Boulder: Westview Press, 1990) p. 50.

3. אפרים ענבר, "החשיבה האסטרטגית של ישראל אחרי 1973", בתוך: בנימין נויברגר (עורך) **מלחמות והסדרים, סוגיות נבחרות ביחסי החוץ של ישראל**, תל-אביב, הא"פ, 1992, עמ' 45-74.

4. אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, תל-אביב, ספרית הפועלים, 1994, עמ' 280-282.

5. ראו: סטיוארט כהן, "דגשים משתנים במחויבות הצבאית של ישראל 1981-1991", **מערכות** 333, נובמבר-דצמבר 1993, עמ' 13-2.

18. על פרשה זו ראו: יואל בן פורת, "מלחמת יום הכיפורים: טעות במאי, הפתעה באוקטובר", **מערכות** 299, יולי-אוגוסט 1985, עמ' 2-9.
19. "ימאז יולי הוכרז מעל כל הבמות, שמלחמה כוללת אינה צפויה בשנים הקרובות... בעוד שבועות אחדים תתקיימה בחירות לכנסת. היום הוא יום הכיפורים. אם יתגלה כל זה כאזעקת שווא, תהיה הממשלה, ובעיקר שר הביטחון, ללעג וקלס בפי האופוזיציה". חנוך ברטוב, **דדו**, 48 **שנה ועוד 20 יום**, כרך ב', תל-אביב, מעריב, 1978, עמ' 14.
- Uri Bar Yosef, "Rotem: The Forgotten Crisis on the Road to the 1967 War" **Journal of Contemporary History** 31, (July, 1994) pp. 547-566.
21. מצוטט בדו"ח **אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 276, פיסקה 208.
22. אברהם אדן, **על שתי גדות הסואץ**, ירושלים, עידינים, 1979, עמ' 64-63.
23. אחד מהתיאורים הטובים ביותר נמצא אצל קורדסמן ווגנר (ראו הערה 2 לעיל), עמ' 36-43. על ויכוח מוקדם לגבי היחס של הפיקוד הבכיר בצה"ל לקו בר-לב ועל שימושו האפשריים אלו: Ariel Sharon, **Warrior: An Autobiography** (New York: Simon & Schuster, 1989), pp. 218-227; Ya'akov Bar Siman-Tov, "The Bar Lev Line Revisited", **Journal of Strategic Studies**, 11 (1988), pp. 146-176.
24. אין כאן כדי לטעון שלאמין לא היה מקום של כבודה לפני 1967. למעשה, מאז 1949 אחת מהאקסיומות של חשיבת הביטחון של ישראל הייתה, ש"המודיעין הוא קו ההגנה הראשון שלנו". ראו: רב-אלוף (מיל') חיים לסקוב, "צוות ההפעלה 1949-1950", **מערכות** 191-192, יוני 1968, עמ' 43.
25. לכן אחת מהנחות היסוד של משחק המלחמה "איל הברזל", שהתקיים בקיץ 1972, הייתה שהמטכ"ל "קיבל התרעה קצרה ביותר על כוונות המצרים - לא חמישה-שישה ימים, כי אם 48 שעות בלבד". ברטוב, **דדו**, כרך א', עמ' 217.
26. אלוף טל, כפי מצוטט בדו"ח **אגרנט** (ב) כרך שני, עמ' 228, פיסקה 170. ראו גם את העדות של ראש אג"ח, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 95, פיסקה 2: שאלה: "האם תסכים שהמסקנה היא שלא היו מבחינה צה"לית נהלים למקרה של התגייסות במקרה של התקפת פתע?": תשובה: "מאחר [נכון]...".
27. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב) כרך שני, עמ' 285, פיסקה 217.
28. קובר, **הכרעה**, עמ' 313-326.
29. חנוך ברטוב, **דדו**, כרך א', עמ' 258.
30. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 196, פיסקה 146. בדיון במטכ"ל על הגנת רמת-הגולן, שהתקיים ב-26 באפריל 1973, טען הרמטכ"ל: "עלינו למנוע מהסורים להשיג כל הישג (מודגש במקור), גם מקומי וזמני... לאחר שלב קצר של הגנה עלינו לעבור במהירות להתקפה אל תוך שטח האויב על מנת להשיג את מטרות המלחמה: להרוס הן את הצבא והן את התשתית של האויב". מצוטט אצל שמעון נווה, עמ' 186 (ראו לעיל הערה מס' 16).
31. "חתול מדבר" נקרא לאחר מכן "אבירי לבי". היו עוד שתי תוכניות מוגבלות למתקפת-נגד, שנקראו "צפניה" ו"בן חיל". ראו ברטוב,
32. ברטוב, **שם**; **על שתי גדות הסואץ**, עמ' 44-45, 54. אורי מילשטיין, **מלחמת יום הכיפורים, פרוץ המלחמה, תל-אביב**, ירון גולן, 1992, עמ' 61; **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 186-196; Gooch and Cohen, **Military Misfortunes**, pp. 102-105.
33. על שורשיה של תוכנית "שובך יונים" ועל הוויכוח בעניינה ראו: זאב איתן, "שובך יונים - תכנון ויישום תחת מבחן האש", **מערכות** 276-277, אוקטובר-נובמבר 1980, עמ' 38-46.
34. או לפי גרסה אחרת ארבעה, כאשר בפיקוד דרום נוצר הבדל בין "שובך יונים גדול" ל"שובך יונים קטן". ראו **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 194-195, פיסקה 144.
35. ברטוב, **דדו**, עמ' 250, Gooch and Cohen, **Military Misfortunes**, pp. 119-120.
36. משה דיין, **אבני דרך, אוטוביוגרפיה**, ירושלים, עידינים, 1976, עמ' 570. מאוחר יותר הוא אמר: "כוחות האויב הסתערו ביום הכיפורים ביעילות גדולה הרבה יותר ממה ששיערו בעת התכנון".
37. באפריל 1973 היה אלעזר בטוח שביחס לרמת-הגולן "לפני שנגייס מילואים, כל שעלינו לעשות הוא לפרוס... לא פחות ממאה טנקים; אם נצליח לעשות זאת, מול כמות כזאת של טנקים הם לא יוכלו לעשות דבר. כאשר נעמוד מול בעיה מבצעית, כל שעלינו לעשות הוא לרכז כמות מינימלית של טנקים". הדו"ח של ועדת נבו, **ההגנה על רמת הגולן, דוקטרינה ותפיסה**, צה"ל, 1974, מצוטט אצל שמעון נווה, עמ' 185-186 (ראו לעיל הערה מס' 16).
38. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 270.
39. על-פי אורי בר-יוסף טען הרמטכ"ל שלושה חודשים לאחר המלחמה, שאילו היה מגיע אליו המידע הקריטי על משמעות הפינוי הסובייטי בבוקר יום שישי (בעוד מידע זה כבר היה קיים לפנות בוקר), היה מגייס את המילואים בו ביום בהתאם לסמכות שניתנה לו ולשר הביטחון על-ידי הממשלה. אורי בר-יוסף, "הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה", (ראו לעיל הערה מס' 1), עמ' 25. זעירא הגן על עצמו בפירוט (ולעיתים באופן נרגש). ראו: אלי זעירא, **מלחמת יום כיפור** (ראו לעיל, הערה מס' 1). לזעירא יש שני טיעונים ברמה האישית: ראשית, הוא סיפק יותר התרעות מכפי שטענה ועדת אגרנט; שנית, האחריות הסופית להערכת ההתרעות לא הייתה שלו, אלא של שר הביטחון, משה דיין.
40. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 197, פיסקה 147.
41. ההתקפה החלה בשעה 1400 ולא בזמן השקיעה (1800), כפי שצפו דו"חות המודיעין המעודכנים ביותר.
42. בגלל נקודה זו היה סגן הרמטכ"ל, אלוף טל, נחוש בדרישתו לעבות את מספר היחידות הסדירות בסיני. "זה לא מוגזם לדרוש שלוש חטיבות משוריניות בסיני לצורך הגנה, כי אני מאמין, שאם האויב הוא זה שיפתח ראשון באופנסיבה, הכוחות הסדירים בסיני צריכים להיות מסוגלים להכריע, וזה לא יכול להיות בנוי על תגבורת של כוחות ממרכז הארץ". אלוף טל בקד"מ אג"ם, 19 במאי 1972, מצוטט בדו"ח **אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 230, פיסקה 171.
43. יעקב חסדאי, "מלחמת יום הכיפורים - הפתעה? ניצחון?" **מערכות**, 275, אוגוסט 1980, עמ' 8-9. ראו גם את הסיכום הביקורתי אצל צבי לניר, **הפתעה בסיסית, מודיעין במשבר**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1983, עמ' 30. בניגוד לוועדת אגרנט, לניר טוען שב-1973 (שלא כמו ב-1967) "התפיסה האסטרטגית

- של צה"ל שוב לא הייתה מותנית בצורה מכרעת בהגדרת פרק זמן מינימלי להתרעה".
44. ניתוח של לחצים דומים, שהופעלו במשך תקופת ההמתנה, שקדמה למלחמת ששת הימים, מצוי אצל שלמה נקדימון, **לקראת שעת האפט, הזרמה שקדמה למלחמת ששת הימים**, תל-אביב, רמדור, 1968.
45. לכן תמיד הקפידה ישראל לוודא שתרגילים, האמורים לבחון גיוס כללי של כוחות המילואים, לא יובנו שלא כהלכה על-ידי הצד שכנגד. תיאור של מקרה, שבו צעדי הזהירות לא היו מספיקים (וכתוצאה מכך איבדו שני חברים במטה הכללי את משרותיהם ב-1959) מצוי אצל יצחק רבין, **פנקס שירות**, תל-אביב, ספריית מעריב, 1979, כרך א', עמ' 100.
46. Mark Trachtenberg, "The Meaning of Mobilization in 1914", *International Security*, 15 (1990), pp. 150-203.
47. חלק מפרוטוקול פגישה ב-9 במאי, המצוטט ב**דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 278, פיסקה 1212(1); הרמטכ"ל חזר על דבריו אלה גם ב-5 באוקטובר: **שם**, עמ' 279, פיסקה 1212(5).
48. זעירא, **מלחמת יום כיפור**, עמ' 156. השוו עם מה שכותב דיין **באבני דרך**, עמ' 574.
49. על-פי השמועה, לא היה דוד אלעזר המועמד המועדף על דיין, כאשר התפתחה משרת הרמטכ"ל ב-1972. באופן אישי היה דיין מעדיף את ישעיהו גביש, שהיה אז אלוף פיקוד הדרום, אך הוא ויתר לגולדה מאיר, שהייתה נתונה לחץ מצד אחדות-העבודה, השותפה בקואליציה, למנות את אלעזר. **הארץ**, 6 מאי 1998, עמ' 8.
50. על הרקע לכך, ראו: Yoram Peri, **Between Battles and Ballots: The Israeli Military in Politics** (Cambridge: CUP, 1983); Yehuda Ben-Meir, **Civil-Military Relations in Israel** (New York: Columbia Univ. Press, 1995).
51. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך ראשון, עמ' 33, פיסקה 29.
52. **דו"ח ועדת אגרנט** (א), עמ' 11, פיסקה 15.
53. השוו: הרצוג, **מלחמת יום הדין**, עמ' 60.
54. גולדה מאיר מסכמת את הדין עם שר הביטחון והרמטכ"ל, 6 באוקטובר, 9.20 בבוקר. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך ראשון, עמ' 43. באשר לגרסה המאוחרת שלה, ראו: גולדה מאיר, **חיי**, תל-אביב, מעריב, 1975, עמ' 308.
55. דיין באותה פגישה, **שם**. זה גם לב ההגנה של דיין בספרו **אבני דרך**, עמ' 576: "חששתי כי פעולות אלו עלולות להכביד על סיכויינו להביא את ארה"ב לידי תמיכה מלאה בנו. את הכוחות הדרושים לביצוע תוכניות ההתקפה נספיק לגייס כעבור שעות מספר..."
56. לניר, **הפתעה בסיסית**, עמ' 18.
57. הערות ביקורתיות על ההנחה הזאת ראו במאמרו (המאוד בלתי ביקורתי בדרך כלל) של דב תמרי, הנזכר בהערה 2 לעיל.
58. הרצוג, **מלחמת יום הדין**, עמ' 225; אריאל שרון, **שם**, עמ' 235 (ראו הערה 23 לעיל).
59. ההחלטה להגדיל את שיעור חיילי הקבע בחיל האוויר התקבלה כבר ב-1957. ראו זאב צחור, "הכול תלוי בחיל האוויר – פרשת
- רותם, פברואר 1960", מתוך זאב לכיש ואמיתי מאיר (עורכים), **עשור לא שקט, פרקים בתולדות חיל האוויר 1956-1967**, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, עמ' 247. אף ששיעור משמעותי מהטייסים, המהנדסים ופקחי הטיסה השתייך עדיין ב-1973 למערך המילואים, הרי מספריהם היו כה קטנים, שגיוסם יכול היה להתבצע במהירות. ראו גם: עזר ויצמן, **לך שמיים לך ארץ**, תל-אביב, מעריב, 1975, עמ' 179, 185-186.
60. אלעזר לגולדה מאיר, 9 במאי 1973, מצוטט ב**דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 278, פיסקה 1212(1).
61. אלעזר בדיון מטכ"ל, 22 ביולי 1973, מצוטט אצל אריה בראון, **משה דיין במלחמת יום הכיפורים**, תל אביב, עידנים, 1996, עמ' 32.
62. אלעזר בישיבת מטכ"ל ב-5 באוקטובר 1973, 12.30 בצהריים, מצוטט ב**דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 283-284, פיסקה 214. על-פי הרצוג, **מלחמת יום הדין**, עמ' 59, בפגישה שקיים אלעזר עם עורכי העיתונים יומיים לפני כן הוא ענה בשלילה על השאלה, האם די יהיה בכוחות הצבא הסדיר בלבד כדי להתמודד עם התקפה של צבאות ערב. "לכל היותר", ענה אלעזר, "יוכלו [הכוחות הסדירים] יחד עם חיל האוויר למנוע התמוטטות, אם תבוא ההתקפה הערבית במפתיע".
63. על-פי מקור אחד, בין 30% ל-40% מכוחו של חיל האוויר, שהוקצה לסייע לכוחות היבשה, הופל באש ני"מ. Roy M. Braybrook, "Is It Goodbye to Ground Attack?" *Air International*, vol. 10 (5), May 1976, p. 245.
64. קורדסמן ווגנר, **שם**, עמ' 50. גרסה סיפורית, ולפיה נבע הפגם הזה מעודף ביטחון עצמי, ששרר בחיל האוויר כולו, ראו: אהוד יונאי, **עליונות אווירית, סיפורו של חיל האוויר**, ירושלים, כתר, 1993, עמ' 265-267.
65. קורדסמן ווגנר, **שם**, עמ' 94. גם הרצוג מציין את האופי המאולתר של גיחות חיל האוויר בימים הראשונים למלחמה. **מלחמת יום הדין**, עמ' 228-229.
66. Ya'akov Bar Siman-Tov, **The Israeli-Egyptian War of Attrition, 1969-1970** (New York: Columbia University Press, 1980), pp. 125-127.
67. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 214, פיסקה 159. על התוכניות לחיסול הסוללות ני"מ – "אתגר" ו"דוגמן" – ראו: אהוד יונאי, **עליונות אווירית, סיפורו של חיל האוויר**, ירושלים, כתר, 1995, עמ' 234-235.
68. עוזר ראש מחלקת אוויר למבצעים בהצגת תכנוני חיל האוויר לשר הביטחון ב-22.5.73. מצוטט ב**דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 215, פיסקה 159. ראו גם את הדו"ח (הבלתי כתוב) מהפגישה שבה השתתפו מפקד חיל האוויר, בנימין פלד, דיין ואלעזר, ב-13 במאי 1973. הדו"ח מובא בספרו של יונאי **עליונות אווירית**, עמ' 254-255.
69. הרצוג, **שם**, עמ' 227.
70. זעירא, **שם**, במיוחד עמ' 33-42, 66-67, 175.
71. ראו, למשל, ברטוב, **דדו**, עמ' 257, 265.
72. מספר זה יכול היה לעלות ל-28 מטוסים בתוך חצי שעה ול-52 מטוסים בתוך שעה. **דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך שני, עמ' 214, פיסקה 159 (2).
73. על-פי רישום האירועים המובא ב**דו"ח ועדת אגרנט** (ב), כרך

Crossing of the Suez (San Francisco: American Mideast Research, 1980), pp. 285-286.

86. דו"ח ועדת אגרנט (ג) עמ' 74, 103.
87. עדותו של תא"ל תמרי, המצוטטת בדו"ח ועדת אגרנט (ג), עמ' 155.
88. "מכונת המלחמה... פשוטה למעשה. אך עלינו לתת דעתנו לכך, ששום חלק ממנה איננו מקשה אחת, שהכול מורכב מאנשים יחידים... ואפילו האיש החשוב פחות מכולם עלול לגרום לעיכוב או אפילו לתקלה".
- Carl von Clausewitz, *On War*, ed. and trans. Michael Howard and Peter Paret (Princeton: Princeton Univ. Press, 1976), p. 119. See: Kathleen L. Herbig, "Chance and Uncertainty in *On War*", in M.I. Handel, ed., *Clausewitz and Modern Strategy* (London: Frank Cass, 1986), pp. 95-116; and Allan Beyerchen, "Clausewitz, Nonlinearity and the Unpredictability of War", *International Security*, 17 (1993), pp. 59-90.
89. שני השיקולים הועלו בפגישה בין אלעזר, דיין וזעירא. זעירא, **מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 141: "... הצרה היא שבחג הזה כל הארץ מתה". שר הביטחון: "זה לא מפריע". הרמטכ"ל: "רק בדבר אחד זה מפריע, מבחינה זו אם קורה משהו – אנחנו רוצים בשפה גלויה להתחיל לרכז כוחות או לתת התרעות". שר הביטחון: "לא להזיז כוחות, אלא אם ממש יתחיל הכבישים ריקים היום". הרמטכ"ל: "אבל אין לנו רדיו. התחלנו לחשוב, אולי לקבוע שגלי צה"ל יקראו פרקי תהילים כל שעתיים". שר הביטחון: "אז צריך להודיע עכשיו לכולם שצריך להאזין לגלי צה"ל. זה ייצור פאניקה גדולה. אם לא [יודיעו שצריך להאזין לגלי צה"ל] – מי ישמע פרקי תהילים: לא יפתחו רדיו".
90. עדותו של תא"ל ציפורי, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 101.
91. עדותו של רמ"ט פיקוד צפון, תא"ל בראון, דו"ח ועדת אגרנט (ג), כרך ראשון, עמ' 109.
92. עדותו של סא"ל אלישיב מאוגדת ברן, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 149.
93. ברטוב, **דדו**, כרך א' עמ' 202-204.
94. דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 84.
95. עדותו של אלי"מ ארנטל, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 84.
96. עדותו של ראש אג"א, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 90.
97. דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 79.
98. Dan Horowitz, "Strategic Limitations of a Nation in Arms", *Armed Forces & Society*, 13 (Winter 1987), pp. 277-294.

ראשון, עמ' 31. "הוא מתקשר עם מפקד חיל האוויר ומבקשו(!) להיות מוכן להתקפת מנע".

74. גם ב-1973 וגם לאחר מכן עוררה סוגיית ההתקפה המקדימה ויכוחים רבים. האפשרות הזאת הועלתה לראשונה על-ידי אלעזר בפגישתו עם משה דיין ב-6 באוקטובר בשעה 5.30 ונדונה בפירוט רב יותר במהלך פגישתם עם גולדה מאיר כעבור שעותיים. בשתי הפעמים נפסלה האפשרות מטעמים מדיניים. החלטה זו זכתה לביקורת חריפה מאוחר יותר, בין השאר מאת מי שכיהן מאוחר יותר כרמטכ"ל: רפאל איתן, רפול: **סיפורו של חייל**, תל-אביב, ספריית מעריב, 1985, עמ' 146. קיימת גם הערכה פחות נרגשת, המבוססת על ניתוח אופרטיבי, ולפיה התקפה מקדימה מצד חיל האוויר עשויה הייתה "להשפיע באופן משמעותי על אבדות מטוסים בהמשך, ויותר חשוב, על האפקטיביות המבצעית של 10,000 גיחות תקיפה קרקעיות שבוצעו על-ידי החיל במהלך המלחמה".
- Steven J. Rosen & Martin Indyk, "The Temptation to Pre-empt in a Fifth Arab-Israeli War" *Orbis* (Summer, 1976) p. 272.
- אולם הערכות מאוחרות יותר מנוסחות בנימה יותר ספקנית. ראו, למשל, את Gooch & Cohen עמ' 272: "התקפה מקדימה הייתה מביאה יתרון פסיכולוגי לכל היותר". היום קיימת הסכמה כללית, כי גם אילו הייתה בנמצא תוכנית מבצעית של חיל האוויר לתקוף את כוחות היבשה של האויב לפני פרוץ הקרבות – דבר שכשלעצמו מוטל בספק – הרי שאין כל ודאות שהתקפה כזאת הייתה מועילה. ראיון עם מפקד בסיס לשעבר בחיל האוויר, מארס 1998.
75. דו"ח ועדת אגרנט (ב), כרך שני, עמ' 217, פסקה 159 (14).
76. פלד בכנס ספ"כ ב-13.2.1974, מצוטט בדו"ח ועדת אגרנט (ב), כרך שני, עמ' 219, פסקה 159 (19). ראו גם יונאי, **עלינות אווירית**, עמ' 255-257. על הלחץ שהופעל על מפקד חיל האוויר לשנות את סדר העדיפויות שלו בימים הראשונים של המלחמה ראו: דיין, **אבני דרך**, עמ' 593 וכן עמ' 595-596.
77. שרון, **לוחם**, עמ' 290-291 (ראו הערה 23 לעיל).
78. לפחות מן הבחינה הזאת נשמעת גרסתו של דיין בספרו הרבה יותר מציאותית: "המעבר, תוך 24 שעות, משולחן הכתיבה או הטקטור והמחרטט אל הטנק ואל שדה הקרב חריף מדי. מלחמה איננה כבוי שריפה, שאפשר לדהור אליה ברכב צופר ולהתגבר עליה במחי יד". דיין, **אבני דרך**, עמ' 578.
79. עדותו של אלי"מ גדעון מאוגדת שרון, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 173.
80. עדותו של סא"ל אלישיב מאוגדת ברן, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 149.
81. שם.
82. עדותו של סא"ל חיים, דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 150.
83. דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 96.
84. דו"ח ועדת אגרנט (ג) כרך ראשון, עמ' 92. בדומה לכך עדותו של רס"ן עמי: "אנחנו לא קיבלנו משאיות – לא משאיות, לא זחל"מים, כלום. מה שמצאנו – לקחנו... לקחנו משאית זילי ישנה, העמסנו עליה את התחמושת הקלה, והיא רצה אחרינו". דו"ח ועדת אגרנט (ג) עמ' 176.
85. כל המשקיפים שמו לב לכך שהתקפות הנגד המשוריינות של ישראל נערכו זעיר פה זעיר שם. לדוגמא: Saad el Shazly, *The*

